

Предраг КОМАТИНА*
Византолошки институт САНУ
Београд

QUIS ERGO PRESBYTER DIOCLEAS? РАНА ДУБРОВАЧКА ИСТОРИОГРАФИЈА И ЛЕТОПИС ПОПА ДУКЉАНИНА

Анстракт: У раду се, у светлости новог тумачења да је у питању плод хуманистичке историографије, а не аутентичан средњовековни спис, истражује порекло података у тзв. *Летопису попа Дукљанина* кроз дела дубровачке хуманистичке историографије, почев од Лудовика Цријевића Туберона, који се први позива на „писца Дукљанина“, до Мавра Орбина, који први објављује наводни текст „Дукљаниновог“ списка на италијанском.

Кључне речи: *Летопис попа Дукљанина*, дубровачка историографија, Лудовик Цријевић Туберон, Мавро Орбин, Илија Цријевић, Никола Рањина, Јаков Лукаревић, Константин Порфирогенит.

Abstract: In the light of the new interpretation that the so-called *Chronicle of the Priest of Dioclea* is a product of humanist historiography, rather than an authentic medieval source, the origin of its data is examined through the works of Ragusan humanist historiography, starting from Ludovicus Cerva Tubero, who first referred to the “author Diocleas”, up to Mauro Orbin, who first published the purported text of the work of “Diocleas” in Italian.

Keywords: *Chronicle of the Priest of Dioclea*, Ragusan historiography, Ludovicus Cerva Tubero, Mauro Orbin, Elio Cerva, Nicola Ragnina, Giacomo Luccari, Constantine Porphyrogenitus.

Летопис попа Дукљанина, тобож средњовековни извор, сачуван је у два латинска рукописа из средине XVII века, на основу једног од којих је Иван Лучић објавио editio princeps у Амстердаму 1666. године.¹ Писца

* predrag.komatina@vi.sanu.ac.rs

¹ Рукописи су *Vaticanus Lat. 6958* из Ватиканске библиотеке у Риму, и *R-570* из Народне библиотеке Србије у Београду. Иван Лучић се за своје издање, *Presbyteri Diocleatis*

по имену *Дукљанин* или *Поп Дукљанин* помињу дубровачки и далматински писци ранијег времена – Лудовик Цријевић Губерон почетком XVI века и Јаков Лукаревић 1605, а Мавро Орбин у Пезару 1601. године објављује италијански превод *Летописа* као другу целину своје књиге *Краљевство Словена*. У уводу на почетку тог текста он објашњава и ко је *Поп Дукљанин* – римокатолички свештеник из града Бара, прелат Дукљанско-барске митрополије, који је своју историју словенских краљева написао око 1170. године на словенском језику и превео је по жељи својих суграђана на латински.² Поред њих, подаци који се доводе у везу са онима забележеним у тзв. *Летопису попа Дукљанина* и за које се сматрало да из њега потичу доносе и неки други дубровачки писци – Илија Цријевић, више редакција Дубровачких *Анала*, међу којима је најзначајнија она коју је саставио средином XVI века Никола Рањина, те Серафин Раци.³

Објашњење које је у свом делу дао Мавро Орбин је суверено господарило историографијом.⁴ У свему томе било је и доста сентименталности, нарочито у контексту југословенске идеје – у *летопису* је препознатан први јужнословенски историографски спис, и то првобитно написан на словенском језику, а уз то је још описивао и прадавну повест јединствене јужнословенске државе. Тек недавно научници су почели да га сагледају са више критичности. Тако су 2009. године Т. Живковић и Д. Кунчер, уз своје ново издање *Летописа*, изнели тезу да је текст саставио за хрватског бана Павла Шубића извесни чешки монах Рудгер у два наврата, најпре у Сплиту између 1295. и 1298. првобитну верзију, која је касније преведена на хрватски и данас позната као „хрватска редакција“ и потом у Бару 1299–1301, где је боравио као нови барски архиепископ, коначну, проширену верзију.⁵ Истовремено,

Regnum Sclavorum, Ioannis Lucii Dalmatini De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelredami 1666, 287–302, послужио ватиканским рукописом, који је он сам и написао. Београдски рукопис је откривен 1962. године, М. Kurelac, *Nepoznati rukopis 'Ljetopisa popa Dukljanina'*, *Historijski zbornik* 21–22 (1968–1969) 651–653; *Gesta regum Sclavorum*, I–II, прир. Д. Кунчер, Т. Живковић, Београд 2009, I, I–VII; II, 37–41.

² М. Orbini, *Il Regno degli Slavi oggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601, 204.

³ Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд 1928, 58–60; *Gesta*, II, 42–46, 325–337.

⁴ Ф. Шишић, *Летопис*, 82–113; *Ljetopis popa Dukljanina*, прир. В. Мошин, Zagreb 1950, 18–35; *Gesta*, II, 25–35. Теза по којој је аутор *Летописа* био Гргур, барски епископ из последње четвртине XII века, Е. Peričić, *Sclavorum regnum Grgura Barskog*, Bar 1998, 190–214, убедљиво је одбачена, И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 203–205.

⁵ Т. Živković, D. Kunčer, *Roger – the forgotten archbishop of Bar*, ИЧ 56 (2008) 191–209; *Gesta*, II, 350–378. Питање је, међутим, колико је идентификација Рудгера као барског

С. Бижан је изнела једно сасвим супротно гледиште – *Летопис Попа Дукљанина* уопште није средњовековни извор, већ фалсификат који је сачинио сам Мавро Орбин на италијанском језику, користећи се делом *Regum Delmatiae atque Croatiae gesta* Марка Марулића из 1510. године, дотадашњом дубровачком историографијом и подацима до тада објављених византијских извора. Тај Орбинов текст је потом, средином XVII века Иван Лучић, уз помоћ Марулићевог дела, превео на латински и похранио у Ватиканској библиотеци, а затим и објавио 1666. године.⁶

„Дукљанин“ Лудовика Цријевића Туберона

Први писац који експлицитно помиње „Дукљанина“ као свој извор је био Лудовик Цријевић Туберон (1458–1527) у делу *Коментари о свом времену* (*Commentarii de temporibus suis*), у коме је дао историјски преглед збивања на простору југоисточне Европе од 1490. до 1522. године.⁷ У петој књизи *Коментара*, након описа дубровачког посланства новом угарском краљу Владиславу II (1490–1516) 1493. године,⁸ Туберон доноси један подужи екскурс о настанку и историји града Дубровника.⁹ Тај екскурс је он потом, око 1520. године, на молбу бачког архиђакона Бернарда Банфија, издвојио у посебан спис под насловом *О пореклу и развоју дубровачког града* (*De origine et incremento urbis Rhacusanae*), који је послао Марину Бунићу, замоливши га и да у њему начини извесне измене ако нађе за сходно.¹⁰ Постоје индиције да је Туберон био први

архиепископа оправдана, пошто се у писму папе Бонифација VIII из 1301. новом архиепископу Марину Жаретићу (1301–1307) изричито помиње смрт његовог претходника архиепископа Михаила (1282–1301), А. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, I, Romae 1863, 117–118; И. Коматина, *Црква и држава*, 381.

⁶ S. Vujan, *La Chronique du Prêtre de Dioclée – un faux document historique*, REB 65 (2008) 5–38; Eadem, *Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina“: povijesni falsifikat*, RZHP 43 (2011) 65–80.

⁷ Најновије, критичко издање: *Ludovici Tuberonis Dalmatae abbatis Commentarii de temporibus suis*, ed. V. Rezar, Zagreb 2001.

⁸ *Commentarii*, 87.

⁹ *Isto*, 87–98.

¹⁰ Најновије критичко издање: V. Rezar, *De origine et incremento urbis Rhacusanae Ludovica Crijevića Tuberona (kritičko izdanje, prijevod, komentar)*, Anali Dubrovnik 51/1 (2013) 75–151. У тој издвојеној верзији одломка постоје извесне разлике у односу на онај у целовитим *Коментарима*, али није јасно да ли оне припадају самом Туберону или пак Бунићу, премда за тезу да их је начинио Бунић нема потврде, V. Rezar, *De origine*, 78–80. Целовити *Коментари* објављени су у Немачкој 1603 (поновљена издања из 1627. и 1746) и у Дубровнику 1784, док је издвојени текст одломка о постанку и историји

дубровачки писац који је у приказу најстарије историје Дубровника користио *De administrando imperio* цара Константина VII Порфирогенита, чији се трагови у дубровачким делима иначе примећују тек од средине XVI века.¹¹ По неким елементима у његовом излагању може се доћи до закључка да његово дело представља прелазну фазу између првобитне верзије *Дубровачких анала* с краја XV века и опширне верзије коју је приредио Никола Рађина средином XVI века.¹²

На почетку екскурса о историји Дубровника, Туберон предочава читаоцу да му је намера да се, удаљавајући се од своје основне теме, осврне на историју Дубровника од његовог постанка, те да изложи на који је начин тај град, уз осталу Далмацију, дошао под власт угарских краљева. То ће, како каже, учинити тако што ће „изнети све што се чини истинитим или истини најближим, следећи у првом реду писца Дукљанина (*Docleatem authorem*), који је, док је још постојала Дукља, племенити далматински град, забележио дела Словена и пропаст Епидаура и порекло дубровачког града. Спис пак тог аутора, иако беше највеће старости, кад је дошао до мојих руку ипак није био пропадањем многих година толико уништен да се не би могао прочитати.“¹³

Туберонов екскурс о историји Дубровника се може поделити на неколико мањих целина. Прва се тиче самог настанка града и околности које су тај догађај пратиле.¹⁴ Њој следи одељак о Дамјану Јуди, који је

Дубровника под насловом *Commentariolus de origine et incremento urbis Rhacusanae* објавио у Дубровнику 1790. Михо Соркочевих, V. Rezar, *De origine*, 75–80. Немачко издање из 1603. садржи проширења целовитог текста која се налазе само у одломку који је објавио Соркочевих, док их у дубровачком издању из 1784. израђеном према најстаријим тада постојећим дубровачким рукописима, нема. То значи да је немачки издавач имао на располагању и рукопис целовитих *Коментара* и рукопис проширеног одломка, па их је уклопио у једну целину, V. Rezar, *De origine*, 82, n. 20.

¹¹ Т. Živković, *Constantine Porphyrogenitus and the Ragusan authors before 1611*, IČ 53 (2006) 153–162; V. Rezar, *De origine*, 80–81.

¹² V. Rezar, *De origine*, 81. Симон, син Николе Рађине, сачинио је 1577. године италијански превод првобитне верзије Тубероновог одломка о историји Дубровника, без допуна са којима га је послао Бунићу. Симон Рађина је свој превод сачинио највероватније на основу Тубероновог аутографа, пошто је по свој прилици после Туберонове смрти 1527. године његов отац Никола Рађина на неки начин дошао у посед Туберонове заоставштине, па је и сам из његових дела преузео одломке које је укључио у своју верзију дубровачких *Анала*, попут оних из дела Константина Порфирогенита, V. Rezar, *De origine*, 83–84.

¹³ „... sequens imprimis Docleatem authorem, qui incolumi adhuc Doclea, nobili Dalmatiae urbe, Slouinorum res excidiumque Epidauri, et originem Rhacusanae urbis commemoravit. Quae quidem scripta, licet essent utetissima specie, quum ad manus meas pervenere, non tamen adeo multorum annorum tate corrupta erant, ut legi non possent“, *Commentarii*, 87; Rezar, *De origine*, 92–94.

¹⁴ *Commentarii*, 87–91; V. Rezar, *De origine*, 94–104.

почетком XIII века покушао да заведе самовладу у граду, што се завршило успостављањем млетачке владавине.¹⁵ Следећа је целина посвећена опсади Дубровника од стране краља Бодина крајем XI века,¹⁶ чему следи кратка историја Дубровника под млетачком и угарском влашћу од XIII до XV века.¹⁷ За наше разматрање је од највећег интереса прва целина, пошто се у уводном делу екскурса за „писца Дукљанина“ изричито наводи да је „забележио дела Словена и пропаст Епидаура и порекло дубровачког града“. Међутим, пре него што се подробније осврнемо на Тубероново излагање повести о настанку Дубровника, у којем је, према сопственој тврдњи, у највећој мери следио „писца Дукљанина“, осврнућемо се на историјски развој традиције о настанку тог града почев од раног средњег века па до Тубероновог времена.

*Традиција о настанку Дубровника
од раног средњег века до ренесансе*

Предање о оснивању Дубровника је у свом најранијем облику забележено у 29. поглављу списа *De administrando imperio* цара Константина VII Порфирогенита, написаном 948/949. године. Тамо стоји како се „град Дубровник (Ραούσιον) не зове *Ραυσι* (Ραούσι) на ромејском језику, него се зато што стоји на литицама каже ромејски „литица“ *lau* (λαῦ). Зову се пак због тога *Лаусеји* (Λαυσαῖοι), то јест, „они који седе на литици“. Уобичајена навика, која често квари имена заменом слова, мењајући назив назвала их је Рагужанима (Ραουσαῖοι). Ови пак исти Рагужани у стара времена су држали град звани Епидаур, и пошто је, када су остале градове освојили Словени који су били у покрајини, био освојен и тај град, једни су били убијени, други пак поробљени, а неки успевши да побегну и да се спасу населили су се на стеновитом месту, на коме је сада град, саградивши га прво као мали, и опет после тога већи, и после тога опет зидине увећаваши до тога да имају град да се шире по мало и множе. Од оних који су се преселили у Дубровник су ови: Григорије, Арсафије, Викторин, Виталије, Валентин архиђакон, Валентин, отац протоспатара Стефана. Од када су се преселили из Салоне у Дубровник има 500 година до данас, то јест, индикта 7, 6457. године (тј. 948/949). У

¹⁵ *Commentarii*, 91–93; V. Rezar, *De origine*, 104–114.

¹⁶ *Commentarii*, 93–94; V. Rezar, *De origine*, 114–118.

¹⁷ *Commentarii*, 95–98; V. Rezar, *De origine*, 118–132.

овом пак граду лежи Св. Панкратије, у храму Св. Стефана, који је у средини тог града.“¹⁸

У истом спису се појављује, међутим, још једно предање, које ће такође постати битан елемент традиције о настанку Дубровника. Наиме, на самом почетку истог 29. поглавља је забележено како је „цар Диоклецијан веома волео земљу Далмацију, због чега је доводећи народ из Рима са њиховим породицама, населио у истој земљи Далмацији, они су и названи „Романи“ зато што су пресељени из Рима, и до данас носе то име.“¹⁹ Легенда по којој далматински Романи потичу из Рима је већ у *Салернитанској хроници* јужноиталијанских Лангобарда из друге половине X века просторно сужена на Дубровник. Према тој верзији, породице које је цар Константин Велики желео да пресели из старе престонице Рима у нову престоницу на Истоку, Цариград, услед олује на мору су се задесиле „у словенским крајевима“ (in Sclavorum fines), где су основали град Ragusi, одакле су се потом вратили у Италију и населили град Амалфи близу Напуља.²⁰ Причу о римском пореклу Дубровчана, помешану са елементима локалне дубровачке легенде о уништењу Епидаура, бележи и Тома Архиђакон у XIII веку. Према њему су се у време уништења Салоне „неки дошљаци, протерани из града Рима, искрцали својим бродовима недалеко од Епидаура“, који је био епископски град, суфраган Салоне. Пошто су се утврдили у тим пределима, разорили су град Епидаур, заузели га и потпуно опустошили, а потом су се помешали са тамошњим становништвом и постали један народ, те су саградили Дубровник и настанили се у њему.²¹ Тако су, дакле, елементи два различита предања – оног о пореклу Дубровчана из разореног Епидаура и оног о пореклу далматинских Романа из града Рима – временом обједињени у јединствену традицију о настанку Дубровника.²²

Та традиција се потом даље развијала. Средином XIV века је најранији познати дубровачки „хроничар“ Милеције забележио у својим стиховима

¹⁸ *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*, edd. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Washington 1967² (CFHB 1), 29.217–236.

¹⁹ *DAI*, 29.3–7.

²⁰ *Chronicon Salernitanum*, ed. G. H. Pertz, MGH, SS III, Hannoverae 1839, 511.50–512.21; Т. Živković, *On the foundation of Ragusa: the tradition vs. facts*, *ИС* 54 (2007) 19–22.

²¹ *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, edd. O. Perić, D. Karbić, M. Matijević Sokol, J. Ross Sweeney, Budapest–New York 2006, 46.

²² За досадашње анализе те традиције, cf. R. Katičić, *Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo*, *Starohrvatska prosvjeta* 18 (1988) 5–38; L. Kunčević, *The Oldest Foundation Myth of Ragusa: The Epidaurian Tradition*, *Annual of Medieval Studies at CEU* 10 (2004) 21–31; Т. Živković, *On the foundation*, 9–25.

о историји града и тада важећу верзију о његовом настанку.²³ Према тој верзији, пошто је Епидаур био разорен (*destructa sic Epidaurō*), неки Римљани су, бежећи од грађанског рата (*bellum civile fugientes*) дошли у далматинску луку Груж (*Gravosius*). Избеглице пак из Епидаура, по савету Јована, „који је био архиепископ поменутог града“ (*qui jam praedictae fuit Archiepiscopus urbis*), подигли су утврђени град на стени изнад мора и назвали га „епидаурским језиком“ (*Epidaurica lingua*) *Labusa*, „пошто се на том наречју „стена“ каже „*labes*“, али је услед гласовних промена тај назив временом прешао у *Rhagusa*. На словенском (*Sclavonice*) се тај град зове Дубровник „по шуми, јер је то место на коме је сада град било шума, а дубрава се каже шума“. У новом граду су саградили цркву посвећену Св. Стефану Првомученику и у њој положили мошти светих Нереја, Ахилеја, Домициле и Петрониле, „које су потајно донели собом бежећи из Рима.“²⁴ Ту традицију о настанку града Дубровчани су у то време вешто користили чак и у политичке сврхе, па је тако она ушла и у познату аренгу повеље Радича и Бељака Санковића којом они 15. априла 1391. Дубровачкој општини уступају град Цавтат са половином жупе Конавли, истичући како су они „познали уистину из старих записа и од старих људи дугог памћења, добрих људи који су то чули с колена на колена, и по означеним белезима и знамењима међа“, да је „на Цавтату при мору био стари град Дубровник смештен у Жупи конаваоској, и да му је припадала Жупа конаваоска и била му племенито та жупа и друге земље и места“, те да су „када се тај стари град расуо и опустео, тада господа рашка и хумска у те дане неправдом запосели и силом узели Конаваоску жупу и друга места тог града“ и да су „тада грађани пошли у тврдо место и сазидали град Дубровник, који је и данас Божјом милошћу поштован и слободан, од којих људи старога града се изродила и наследила властела града Дубровника.“²⁵ У исто време Јован Конверзини, Италијан познат и као Јован Равењанин, нотар Дубровачке општине у периоду 1384–1387. пише своју *Historia Ragusii*, у којој износи како су у време франачког краља Пипина Малог (751–768), након неуспешне опсаде Цариграда, Арабљани (*Afri*) ушли у Јадранско море, напали и уништили Епидаур. У наставку аутор очито следи Милеција,

²³ N. Nodilo, *Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka*, Rad JAZU 65 (1883) 120–121; Ф. Шишић, *Lemonus*, 51; R. Katičić, *Aedificaverunt Ragusium*, 14–15.

²⁴ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, ed. N. Nodilo, Zagrabiae 1883, 174.

²⁵ С. Мишић, *Повеља Бељака и Радича Санковића Дубровнику, 15. април 1391*, ССА 7 (2008) 115. На тај догађај се осврће и сам Туберон у свом екскурсу о историји Дубровника, наводећи како је тада подручје Епидаура „после око шестсто година од уништења Епидаура“ враћено Дубровчанима, *Commentarii*, 96; V. Rezar, *De origine*, 122–124.

наводећи како су се избегли Епидаврани удружили са бегунцима из Рима који су се ту задесили и на подстицај свог архиепископа Јована утемељили нови град Дубровник.²⁶

Од посебног је интереса облик у којем се та традиција јавља на самом крају XV и почетку XVI века. О томе је значајно сведочанство у својим делима оставио Илија Лампридије Цријевић (1463–1520). Тако у посмртном говору за Ивана Гучетића из 1502. године Илија Цријевић помиње како је у дубровачким аналима (*annalibus nostris*) и успоменама старине пронашао да су се, у време распада Римског царства, „пошто су Епидаур разорили Вандали“ (*Eridauro a Vandalis eversa*) његови грађани преселили у Дубровник, а да су „Римљани ускоро, да би повратили Илирију, следили краља Бела“ (*Mox etiam Romanos ad Illuriam recuperandam bellum regem secutos*). Пошто је краљ умро, ту су се настанили и нови град потпомагали „као своје колонисте који су некад били послати у Епидаур.“²⁷ Нешто касније, међутим, у посмртном говору за свог ујака Јунија Соркочевића 1504. године, Илија Цријевић доноси донекле различите податке, а цела прича о постанку Дубровника је обогаћена новим детаљима. Епидаур су ту, наиме, разорили Сарацени (*Eridauro a Sarracenis eversa*), мало пре него што су „Римљани да би повратили Илирију следили краља Бела (*mox etiam posteriores Romanos ad Illuriam recuperandam bellum reges (!) secutos*), после чије су се смрти ту населили и допринели развоју града. Ту се први пут, уз објашњење о значењу другог, словенског назива града *Дубровник*, налазе и додатни подаци о Словенима из околине и њиховој сарадњи са Дубровчанима, која је почела након бекства Сарацена одатле и са јадранских острва на Монте Гаргано, након чега су Словени по наговору Дубровчана примили хришћанство. Та сарадња је довела до тога да су Дубровчани многе од словенских великаша примили за своје грађане, „а посебно другове краља Бела, који су били побегли у Рим и ускоро се заједно са Римљанима вратили да поврате Илирик. Кад је краљ, кога су следили, код својих Срба (*apud suos Triballos*) умро и био сахрањен“, и они су се настанили у Дубровнику. Цријевић затим истиче како су преци Дубровчана још у Епидауру имали епископа Јована, па је тако нови град већ и саграђен

²⁶ F. Šišić, *O hrvatskoj kraljici Margareti*, Dubrovnik 1930, 15–17. О Конверзинију и његовом делу, које још увек није објављено, cf. R. Seferović, *Razočarani notar: iz kasnog dubrovačkog prijepisa djela Historia Ragusii Giovannija Conversinija*, *Anali Dubrovnik* 55/1 (2017) 131–170.

²⁷ D. Nevenić Grabovac, *Oratio funebris humaniste Ilije Crijevića dubrovačkom pesniku Ivanu (Dživu) Gučetiću*, *Živa antika* 24 (1974) 353.

хришћанским рукама и од самих корена исповедао Христову веру.²⁸ У свом спеву *De Epidaurο* из 1505. Илија Цријевић пева о античком Епидауру и његовом уништењу од стране Сарацена (Sarrani),²⁹ а његови подаци о том догађају сасвим очигледно потичу из *Historia Ragusii* Јована Конверзинија.³⁰

Као што се може видети, традиција о настанку Дубровника почивала је у основи на елементима две легенде забележене први пут у X веку у *De administrando imperio* цара Константина VII Порфирогенита – оне о пореклу Дубровчана из разореног Епидаура и оне о пореклу далматинских Романа из Рима, која је временом просторно ограничена на Дубровник. Представа о Словенима као уништитељима Епидаура временом је из те традиције ишчезла, па се тако они не помињу у том контексту ни код Томе Архиђакона у XIII, ни код Милеција у XIV веку, који уопште не наводе идентитет уништитеља Епидаура. Једино се у повељи браће Санковић из 1391. алудира на „господу рашку и хумску“ као на неког ко је неправедно присвојио подручје „старог града Дубровника“, али се тај закључак темељи на простој чињеници да су у том тренутку они, као представници „господе рашке и хумске“, господари тог подручја. Насупрот томе, Јован Конверзини у свом делу о историји Дубровника, насталом у исто време, као разоритеље древног Епидаура идентификује Арабљане, који су у време Пипина Малог после опсаде Цариграда напали Далмацију. Према првој од наведених беседа Илије Цријевића Епидаур су разорили Вандали, док су према другој и према спеву *De Epidaurο*, у коме је очигледно коришћење података из Конверзинијеве историје, то били Сарацени (Арабљани).

Краљ Бело и краљ Радослав

Значајан елемент традиције какву затичемо на самом крају средњег века и у освит хуманистичког Дубровника јесте податак да су Римљани који су доспели на источнојадранску обалу и утемељили нови град били предвођени извесним „краљем Белом“. За њега, међутим, Милеције средином XIV века још увек не зна. Он, наиме, пева како су ти Римљани напустили свој град и отишли у Далмацију „bellum civile fugientes“, дакле, „бежећи од грађанског рата“. Код Илије Цријевића, међутим, стоји да су

²⁸ Д. Невенић-Грабовац, *Илија Ламприце Цријевић, крунисани песник. Посмртни говор својем ујаку Јунију Соркочевићу*, Жива антика 27 (1977) 252.

²⁹ Д. Невенић-Грабовац, *Поема Илије Цријевића De Epidaurο*, Жива антика 20 (1970) 266–276, II. 342 sq.

³⁰ *Исто*, 245.

они „Bellum regem secuti“, тј. „сљедили краља Бела“. Очигледно је, дакле, да је у току столећа и по које је делило Милеција и Илију Цријевића „bellum civile fugientes“ прерасло у „Bellum regem sequentes“, а „краљ Бело“ је постао препознатљиви митски оснивач града. Још једна промена у развоју традиције о оснивању града се може приметити код Цријевића у односу на Милеција. Према Милецију Римљани одлазе из свог града у Далмацију „бежећи од грађанског рата“, док код Илије Цријевића у беседи из 1502. они, након распада и пропасти Римског царства, следе краља Бела „да би повратили Илирију“ (ad Iluriam recuperandam), очито у смислу њене политичке реституције римској држави. Још увек, међутим, нема података о Беловом словенском пореклу и његовој вези са дубровачким словенским залеђем. Тек се у беседи Илије Цријевића из 1504. први пут појављују Словени из околине Дубровника као суседи и сарадници Дубровчана, али и словенски „другови краља Бела, који су били побегли у Рим и ускоро се заједно са Римљанима вратили да поврате Илирик“, а за самог Бела се каже како је „код својих Срба (apud suos Triballos) умро и био сахрањен“. Тако се у традицији о настанку Дубровника појављује и трећа, словенска компонента, која постаје њен неодвојиви део захваљујући схватању о словенском пореклу оснивача града, краља Бела.

Схватање о Беловом словенском краљевском пореклу је разрађено у *Дубровачким аналима* (Annales Ragusini), историјском спису анонимног анализе на италијанском језику, чија је првобитна редакција састављена крајем XV века, а који су затим неколико пута допуњавани почетком XVI века, управо у време када је Илија Цријевић, који их на једном месту и помиње, састављао своје беседе и спев.³¹ Првобитна редакција *Анала* почиње речима да је Дубровник основао „краљ Радосав Бело (Radosav Bello), син Стефана Бела (Stefano Bello), рођен у Риму од босанског рода по очевој линији, а по мајчиној линији од Римљана; он је био од краљевског рода краља Радосава, кога је прогнао син Берислав“.³² Радосав Бело је дошавши из Рима са босанским великашима саградио кулу Chastel

³¹ Сви аналисти који су допринели настанку *Дубровачких анала* су анонимни. Први је довео своје излагање до 1485. године, други је писао до 1503, а трећи до 1510. године. Четврти покрива само 1511/1512. годину, да би још један или двојица анализе излагање довели до 1550. године. Незнатно измењена редакција сачувана у Странијевом рукопису излаже догађаје до 1510. године и уобличена је убрзо потом, *Annales*, VII–X; N. Nodilo, *Prvi ljetopisci*, 94–100, 108–110.

³² *Annales*, 3. У најстаријем рукопису уместо Берислав стоји Бесислав. Хронолошке одреднице које се појављују на почетку сваког одељка у *Аналима* су додате накнадно, cf. *ibidem*, 3, n. 4; N. Nodilo, *Prvi ljetopisci*, 124.

Lave, у којој је сместио своје благо и мошти светих Домициле, Нереја, Ахилеја, Панкратија и Сергија и Вакха које су донели из Рима, те подигао цркву Св. Сергија и Вакха. Потом је потчинио цело Босанско краљевство, јер је био краљевског рода, да би се касније удавио у реци Уни код Chastel Lave, након чега се Босанско краљевство поново распало, пошто није имао наследника, па су њиме самостално владали великаши.³³ Међутим, већ редакција *Анала* сачувана у тзв. Сторанијевом рукопису, редигована убрзо после 1510. године, своје излагање почиње две генерације даље у прошлости, податком да је „краља Радослава од Босне прогнао из његовог краљевства његов син Берислав“, те да је он отишао са шест својих великаша у Албанију, а одатле у Сипонт у Апулији, одакле је дошао у Рим. Ту га је издржавао сам папа, а Римљани су га, приликом једног од својих унутрашњих сукоба, именовали својим капетаном и оженили једном племенитом Римљанком, с којом је имао сина Стефана Белу (Stefano Bela), који је такође био капетан и који је имао сина Радослава Белу (Radoslavo Bela), који је и сам после очеве смрти постао капетан. Када је у Босни умро краљ Берислав који је био прогнао свог оца и краљевство остало без наследника, босански посланици су дошли у Рим и позвали Радослава Белу да буде њихов краљ и господар. Он је у пратњи својих Римљана дошао у дубровачку луку где су га чекали људи из Босне, па је у договору са својим великашима одлучио да на том месту подигне утврђење по имену Castel Lave, да у њему похрани своје благо и мошти светаца које су донели из Рима, сачинивши у њему и капелу Св. Сергија и Вакха.³⁴ Даље излагање се у потпуности поклапа са оним из најстарије редакције *Анала*, о томе како је краљ Радослав завладао Босанским краљевством и потом настрадао, а земља поново остала без владара.

Првобитна редакција *Анала*, дакле, познаје краља Бела под именом Радосав (тј. Радослав) Бело, а о његовом словенском пореклу зна само то да је рођен у Риму као син Стефана Бела и да је био из рода босанског краља Радослава, кога је из краљевства протерао син Берислав (Бесислав). *Анали* у Сторанијевој редакцији из 1510. године, међутим, допуњују ту причу подацима о Радослављевом путу преко Албаније и Сипонта у Рим и његовом животу у Риму, о животу његовог сина Стефана Беле и унука Радослава Беле у Риму и босанском посланству које је после смрти краља Берислава позвало потоњег да преузме престо свог деде. Првобитна верзија, према томе, не зна за боравак прогнаног краља Радослава у Риму, нити наводи да је Радослав Бело био његов унук, него само потомак, те

³³ *Annales*, 3–5.

³⁴ *Annales*, 3–4.

се остали детаљи у тој причи који се срећу у тексту Сторанијеве редакције морају сматрати накнадним додацима првобитној верзији. Оно што Илија Цријевић износи о Белу и његовом пореклу у посмртном говору за Јунија Соркочевећа 1504. године – да су са њим из Рима дошли и његови словенски пратиоци који су раније били побегли тамо и после се вратили са Римљанима да поврате Илирик, те да је он сам „умро и био сахрањен међу својим Србима“ (apud suos Triballos) – сасвим би одговарало излагању првобитне редакције *Анала*, пре допуна које су ушле у Сторанијеву редакцију после 1510.

Главна одлика те верзије предања о настанку Дубровника је повезивање легендарног краља Бела са „босанским краљем Радославом“, кога је из краљевства протерао син Берислав (Бесислав). Ту је заправо реч о повезивању две традиције, једне о краљу Белу, оснивачу Дубровника, и друге о краљу Радославу који је био протеран из свог краљевства. С обзиром на то да се она не јавља у ранијим верзијама легенде о настанку града, по свој прилици се ради о некој независној причи која је захваљујући првом дубровачком аналести прикладно прикључена легенди о оснивању града. Као и значајан број других података забележених у *Аналима* и она има порекло по свој прилици у народној традицији самог Дубровника или његовог српског залеђа.³⁵ Појам „Босна“ у *Дубровачким аналима*, међутим, не означава територију средњовековне босанске државе, како би се на први поглед помислило, него цео простор залеђа на коме су се у средњем веку налазиле српска и босанска држава. Тако је српски краљ с којим Дубровчани ратују и склапају мир 1253. и 1257. године „re de Bosna“, српски краљ и цар Стефан Душан је „re Stiepan de Bosna“, српски великаш жупан Никола Алтомановић је „signoretto de Bosna“, у бици на Косову пољу на Видовдан 1389. су се против Турака борили „Bosnesi“, које су предводили „Despot Lazar Re de Bosna, et Vuch Brancovich, et Vlatcho Vuchovich Voevoda“, док су деспота Ђурђа Турци протерали „de Bosna et de Servia“.³⁶ Стога се намеће питање да ли легенда о „босанском краљу Радославу“ који је био прогнан из свог краљевства у дубровачкој традицији своју историјску основу има заправо у прогонству српског краља Стефана Радослава, који је, изгнан из свог краљевства од стране млађег брата Стефана Владислава, уточиште потражио у Дубровнику, где је 4. фебруара 1234. године

³⁵ N. Nodilo, *Prvi ljetopisci*, 123–128. За другачију анализу традиције о Белу, уп. Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Белу*, ИЧ 50 (2003) 9–31.

³⁶ *Annales*, 33, 35–36, 39–41, 48, 56.

Дубровачкој општини издао своју једину сачувану повељу.³⁷ Податак о његовом каснијем боравку у Риму је, очигледно, само плод потребе да се он повеже са краљем Белом, који је према традицији дошао из Рима.

Постанак Дубровника према Туберону

Наведени облик добила је, дакле, традиција о оснивању Дубровника до почетка XVI века, када *Коментаре о свом времену* и у оквиру њих екскурс о историјату свог града пише Лудовик Цријевић Туберон, ослањајући се, како сам каже, „пре свега на писца Дукљанина“. Како изгледа традиција о настанку Дубровника у Тубероновој верзији? Према Туберону, древни Епидаур су уништили Сарацени, арапско племе које је претходно већ било освојило велики део Сицилије, па су одатле, жељни пљачке, дошли пред обале Далмације. Истовремено са Сараценима, град су напали и суседни Словени, који су га већ од раније узнемиравали и допринели његовом слабљењу. Пошто је град пао, његови преживели становници су покушали да га обнове, али су их у томе омели суседни Словени, који су покушали да искористе пропаст града, устремивши сву своју мржњу према тамошњим Романима, јер су се „биле исцрпле и снаге Римског царства“. Међутим, пошто су пристали да им плаћају годишњи данак, а и на наговор једног преживелог епидаурског свештеника, Словени су дозволили Епидавранима да се населе у раније опустошеном утврђењу Брено (жупа Дубровачка, између Дубровника и Цавтата, тј. древног Епидаура). Неколико година касније (*Aliquot deinde post annis*), „Полимир звани Бело (*Polimirus cognomento Belus*), по мајчином роду Римљанин, по очевом праунук Радослава, некадашњег босанског краља (*Rhatislaui Bossinatium quondam regis pronepos*), који се био склонιο у Рим, пошто га је из краљевства био прогнао син Готислав (*a filio Gothislaui regno pulsus*), отишао је у Илирик у жељи да поврати дедовско краљевство“ (*in Illyricum studio auiti regni recuperandi est profectus*). Њега су тамо позвале војводе

³⁷ *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, I, прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд 2011, 130; Ђ. Бубало, *Српска земља и Поморска у доба владавине Немањића*, I, *Од Сабора у Расу до Сабора у Дежевцу*, Београд 2016, 139–141. Податак који се јавља у Странијевој редакцији *Анала*, да је прогнани краљ потом отишао у Албанију (*Arbania*), такође би се могао довести у везу с тим догађајем, с обзиром на то да је и према српском писцу Теодосију Радослав из Дубровника отишао у Драч, Теодосије Хиландарац, *Живот Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, прир. Ђ. Трифуновић, Београд 1973, 177–178; Ђ. Бубало, *Српска земља и Поморска*, 140–141.

које су после смрти Готислава и изумирања његове породице самостално владале деловима краљевства. Полимир је стигао у Далмацију и искрцао се у луци *Gravosium* (Груж) са својим следбеницима, међу којима су били и они који су рођени у Риму, али су били пореклом из Илирика, пошто су њихови преци били избегли у Рим заједно са краљем Радославом, а који су сада, у жељи да се врате у стару отаџбину, са својим породицама „следили Бела који је пошао у Илирик“ (*Belum in Illyricum proficiscentem sunt secuti*). Ту су Бела као новог краља свечано дочекали „требињски епископ Јован и великаши краљевства“ (*a Ioanne Tribuliensium pontifice regnique principibus*), одакле су га одвели у град Требиње (*in oppidum Tribulium*), „који је у оно време за прилике у Илирику био врло богат“, да у њему буде „уведен у краљевство, пошто према обичају прими царске ознаке“ (*quo ibi insignibus imperii de more assaeptis regnum iniret*), јер су „тамо босански краљеви, који су држали тај део Далмације, тада почињали да владају и примали ознаке свог положаја“ (*Hinc enim Bossinatium reges, qui eam Dalmatiae partem obtinebat, imperium auspicabantur et fortunae suae insignia tunc accipiebant*).³⁸ Пошто је тако завладао краљевством својих предака, Полимир је са својим римским пратиоцима одлучио да подигне нови град на месту где су се најпре искрцали. Првобитно утврђење које је ту саградио, за које неки кажу да га је заправо само обновио „уз помоћ константинопољског цара Михаила, чијем је царству у то време Далмација припадала“, Дубровчани су касније називали *Света Марија од Каштела*, али је његово првобитно име „на епидаурском језику“ (*lingua Epidauria*) било *Лавуса* (*Lauusa*), „јер је било смештено на стрмим стенама“. То име је касније прешло на читав нови град и постало *Рагуза* (*Rhacusa*). „Скоро у средини града“ (*In medio fere oppidi*), у крају који је касније називан Пустијерна, Полимир је подигао храм Св. Првомученика Стефана у коме је положио мошти светих мученика Нереја, Архилеја и Панкратија и девица Петрониле и Домициле, које је са собом донео из Рима.³⁹

Туберон даље доноси различите верзије о пореклу самог имена *Рагуза*, наводећи да неки то име изводе од имена сицилијанског града Рагузе, други од имена „словенског, тј. готског краља Радагајса, од којег је и сам оснивач града Полимир водио давно порекло“ (*a Rhadagaso, Slouinorum seu Gothorum rege, a quo Polimirus ipse urbis conditor uetustam ducebat originem*), док је трећа верзија коју је раније изнео, од епидаурског назива *Lauusa* који је означавао стрме литице на којима је град био подигнут.

³⁸ *Commentarii*, 87–89; V. Rezar, *De origine*, 94–98.

³⁹ *Commentarii*, 89–90; V. Rezar, *De origine*, 98–100.

Епидаврани који су преживели уништење свог града и сместили се на Брену су се на наговор свог епископа преселили у Белов нови град и постали његови грађани. Сенат који је установио у новом граду био је састављен делом од његових пратилаца, а делом од Епидаврана. Такође је и самог епидаурског епископа, „кога неки називају Јованом“ (*quem quidam Ioannem nominant*), а који је после уништења Епидаура са својим суграђанима живео на Брену, уз дозволу папе поставио за дубровачког епископа и постарао се да буде изузет из надлежности салонитанског архиепископа, коме су у то време били подложни скоро сви епископи Далмације, пошто је у то исто време и сама Салона била разорена. Међутим, и новом граду је ускоро запретила судбина Епидаура, пошто су Сарацени, победивши Калабре и Апуљане, заузели Монте Гаргано у Италији наспрам обала Илирика. Дубровачни су увидели ту опасност и склопили савез са Задром, тада водећим градом Далмације, и другим приморским градовима, а упутили су посланике и суседним Словенима, који су прихватили хришћанску веру у време папе Хадријана III и свог краља Светополка, „који је по дозволи константинопољског цара управљао Далматинским краљевством“ (*Slouini enim Adriani Tertii Romani pontificis tempore, Seuropylo Dalmatiae regnum permissu Constantinopolitani imperatoris administrante, Christianam susceperant religionem*). Словенски народ (*gens Slouinorum*) је сакупио многе бродове, на њих укрцао војску и пребацио је у Апулију, где је поразио Сарацене и протерао их са Монте Гаргана, а Дубровчанима уступио поједина јадранска острва. Своје излагање о настанку и најранијој историји Дубровника Туберон закључује констатацијом да је краљ Светополк умро и, пошто није имао наследника, Далмацију тестаментом предао Угарском краљевству, али да до тада „та покрајина, иако је имала своје краљеве, ипак није била отуђена од Константинопољског царства, поштујући више име него снагу Царства које је старило.“⁴⁰

Туберонова верзија повести о настанку Дубровника је садржајно и литерарно свакако најубличенија од свих дотадашњих. У њој се препознају све њене до тада већ присутне компоненте – епидаурска, римска, словенска, сараценска, долазак краља Бела, потомка прогнаног краља Радослава, и његово преузимање дедовског Босанског краљевства, мошти Св. Нереја, Ахилеја (Архилеја), Панкратија, Петрониле и Домициле, црква Св. Стефана, порекло и промена назива града *Lavusa* у *Ragusa*... Основа приче је, у суштини, иста она забележена у *Дубровачким*

⁴⁰ *Commentarii*, 90–91; V. Rezar, *De origine*, 100–104.

аналима, укључујући допуне у Сторанијевој редакцији, с том разликом што је код Туберона босанског краља Радослава протерао син по имену Готислав, а не Берислав (Бесислав), док је друго име краља Бела, који је био Радослављев „проперос“, било Полимир, а не Радослав. С друге стране, анализа појединих места открива и то да је Туберон неспорно користио непосредно и саме Милецијеве стихове, што је посебно очигледно у појединостима којих у *Аналима* нема. Тако нпр. његово „in Dalmatiam nauibus appulit, in portu... (quam) incolae Grauosium... nuncupant“,⁴¹ по свој прилици долази од Милецијевог „subintrans Portum Dalmatiae, qui Gravosius vocatur“. ⁴² Такође и податак да је новоосновани град „lingua Epidauria Lauusa... vocitatum“, а да је потом „Lauusa in Rhacusam mutata“,⁴³ „per linguae corruptelam literas immutante“,⁴⁴ има паралелу у Милецијевом „Nos castrum vocitat Epidaurica lingua Labusa... nunc, L in R, G pro P mutando, moderni Rhagusam dicunt“. ⁴⁵ Најзад, и податак да су избегли Епидаврани, смештени тада на Брену, одлучили да се населе у Беловом новом граду „suasu maxime pontificis eorum, cuius nomen uetustate excidit“,⁴⁶ сасвим одговара Милецијевом „Castellum statuunt monitis actuque Joannis, Qui jam praedictae fuit archiepiscopus urbis“,⁴⁷ нарочито када се узме у обзир да мало даље каже како тог „pontificem Epidaurium“, чије се име давнином изгубило, „quidam Ioannem nominant“. ⁴⁸

Што је посебно интересантно, Туберон је, како је у науци већ показано, био и први дубровачки аутор који је користио податке из списка *De administrando imperio* цара Константина VII Порфирогенита.⁴⁹ Одатле

⁴¹ *Commentarii*, 88; V. Rezar, *De origine*, 96.

⁴² *Annales*, 174.

⁴³ *Commentarii*, 89; V. Rezar, *De origine*, 100.

⁴⁴ *Commentarii*, 90; V. Rezar, *De origine*, 102.

⁴⁵ *Annales*, 174.

⁴⁶ *Commentarii*, 90; V. Rezar, *De origine*, 102.

⁴⁷ *Annales*, 174.

⁴⁸ *Commentarii*, 90; V. Rezar, *De origine*, 102–103, n. 33.

⁴⁹ У литератури су присутне недоумице у вези са начином на који је Туберон могао бити упознат са делом Константина Порфирогенита, штампаним први пут тек 1611. године, V. Rezar, *De origine*, 80–81, 100–101, n. 29. Т. Živković, *Constantine Porphyrogenitus*, 147–162, сматра да је Туберон познавао Порфирогенитов спис преко дела *Trattato delle mutationi de gli Stati* загонетног Арпонтасо Burdegalense, на које се позива Мавро Орбин, М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 181, што се не може одржати, пошто је извесно да се под тим именом крије заправо француски хуманиста из Бордоа Арно од Понтака (о. 1530–1605), cf. J. Weinberg, *Chronology and Hebraism in the World of Joseph Scaliger: The Case of Arnaud de Pontac (Arnaldus Pontacus)*, For the Sake of Learning. Essays in Honor of Anthony Grafton I, edd. A. Blair, A.-S. Goeing, Leiden–Boston 2016, 39–54. Најприхватљивијим се чини објашњење да се Туберон упознао са царевим списом посредством млетачког

је, по свој прилици, преузео податке о томе да су Сарацени освојили Сицилију и напали Далмацију,⁵⁰ да су Словени нападали Епидаур и узнемиравали далматинске Романе, који су касније пристали да им плаћају данак,⁵¹ да је Далмација припадала царству константинопољског цара Михаила,⁵² да се дубровачка црква Св. Стефана, у којој су почивале мошти Св. Панкратија, налазила „скоро у средини града“ (Ἐν δὲ τῷ αὐτῷ κάστρῳ κεῖται ὁ ἅγιος Παγκράτιος ἐν τῷ ναῶ τοῦ ἁγίου Στεφάνου, τῷ ὄντι μέσον τοῦ αὐτοῦ κάστρου),⁵³ да је Задар био један од водећих градова Далмације,⁵⁴ да су Сарацени владали Апулијом и Калабријом, а да су Дубровчани, становници других далматинских градова и суседни Словени, пребацивши бродовима војску, допринели победи над Сараценима под Баријем,⁵⁵ те најзад, да су словенске земље у Далмацији номинално признавале власт цариградског цара.⁵⁶ С друге стране, податке о краљу Светополку (Seuroyulus) и покрштавању Словена у време папе Хадријана III (884–885) Туберон је преузео из дела хуманиста Флавија Бјонда (1388–1463) и Антонија Бонфинија (1434–1503), који доносе готово истоветне податке о моравском кнезу Светополку (870–894) и његовим односима са Апостолском столицом.⁵⁷

Туберон је, међутим, сасвим сигурно користио и дела Илије Цријевића. Фразеологија Илије Цријевића је слична оној коју налазимо код Туберона. Тако нпр. код Илије Цријевића Бело одлази из Рима *ad Illuriam recuperandam*,⁵⁸ док према Туберону долази *in Illyricum studio auiti regni recuperandi*,⁵⁹ његови пратиоци су *Bellum regem secuti*,⁶⁰ а код

хуманисте Ђованија Батисте Ђџација (1473–1553), за кога је 1509. године Антоније Епарх (1491–1571) са Крфа начинио препис (данас ms. *Vaticanus-Palatinus gr. 126*) са јединог сачуваног средњовековног рукописа тог дела (данас ms. *Parisinus gr. 2009*), *DAI*, 21–22, а који га је и сам користио и споменуо већ у свом делу *De caesaribus*, објављеном 1516, J. B. Egnatius, *De caesaribus libri III a dictatore Caesare ad Constantinum Palaeologum, hinc a Carolo Magno ad Maximilianum Caesarem*, Venetiis 1516, Basilius Macedo, *Constantinus* (s. p.). Желео бих да изразим захвалност колеги Ивану Башићу из Сплита, који ми је скренуо пажњу да важан податак о идентитету аутора поменутог као *Argontaco Burdegalense* и упутио на одговарајућу литературу.

⁵⁰ *Commentarii*, 87–88; V. Rezar, *De origine*, 94; *DAI*, 29.88–112.

⁵¹ *Commentarii*, 88; V. Rezar, *De origine*, 94–96; *DAI*, 29.3–53, 30.119–142.

⁵² *Commentarii*, 89; V. Rezar, *De origine*, 100; *DAI*, 29.58–66.

⁵³ *Commentarii*, 90; V. Rezar, *De origine*, 100; *DAI*, 29.235–236.

⁵⁴ *Commentarii*, 90; V. Rezar, *De origine*, 102–104; *DAI*, 29.272–284.

⁵⁵ *Commentarii*, 90–91; V. Rezar, *De origine*, 102–105, n. 38–39; *DAI*, 29.98–119.

⁵⁶ *Commentarii*, 90–91; V. Rezar, *De origine*, 100–104; *DAI*, 29.54–58, 31.57–60, 32.146–148.

⁵⁷ V. Rezar, *De origine*, 104–105, n. 40.

⁵⁸ D. Nevenić Grabovac, *Oratio funebris*, 353; иста, *Посмртни говор*, 252.

⁵⁹ *Commentarii*, 88; V. Rezar, *De origine*, 96.

⁶⁰ D. Nevenić Grabovac, *Oratio funebris*, 353; иста, *Посмртни говор*, 252.

Туберона пак *Velum in Illyricum proficiscentem sunt secuti*.⁶¹ Најзад, констатацију Илије Цријевића да је Бело умро и био сахрањен „*apud suos Triballos*“, где је учени дубровачки хуманста антички етноним употребио у класицизирајућем маниру као ознаку за Србе,⁶² Туберон је пренео на „*oridum Tribulium*“, тј. „град Требиње“, за који потом наводи како је за прилике у Илирику врло богат град, где је Бело устоличен за краља од стране требињског епископа (а *Ioanne Tribuliensium pontifice*), пошто је био обичај да „босански краљеви“ у том граду ступају на власт.⁶³

Туберон и „Дукљанин“

Који су онда то подаци које би Туберон преузео из *Летописа пона Дукљанина*? Неспорно, у Тубероновом излагању се препознаје велика сличност са излагањем забележеним у XXVI глави тог списка. Тамо се такође припиведа о завојевачима Сараценима, који су дошли са Сицилије са „*miria armeni*“ и разорили приморске градове, из којих су Латини побегли у брда где су живели Словени. Пошто су се Сарацени вратили у своју земљу, Латини су зажелели да се врате у своје градове, али им Словени то нису дозволили, него су их уместо тога поробили. Пошто су пристали да им плаћају данак, Латини су ослобођени, те су почели да обнављају приморске градове које су Сарацени били порушили.⁶⁴ Томе следи прича о Белу и његовом доласку из Рима у Далмацију, такође врло слична оној код Туберона. Пошто Белова („званог и Белимир“) римска родбина није више могла да подноси сталне грађанске немире у Риму, а и зато што су словенски посланици дошли Белу („званом и Павлимир“) са позивом да преузме краљевство својих предака, они су се лађама пребацили у пределе Далмације и искрцали у луци Груж и Умбла, где су

⁶¹ *Commentarii*, 88; V. Rezar, *De origine*, 98.

⁶² Уп. превод Цријевићевог *Посмртног говора Лунију Соркочевећу*, Д. Невенић Грабовач, *Посмртни говор*, 260. Тај појам у истом значењу користи чак и сам Туберон, називајући деспота Ђурђа (1427–1456) „*Georgius, Dardanorum ac Triballorum rex*“, *Commentarii*, 97; V. Rezar, *De origine*, 126.

⁶³ *Commentarii*, 88–89; V. Rezar, *De origine*, 98. Т. Живковић, *Легенда*, 30–31; *Gesta*, II, 239–240, указао је на могућу везу између легендарног „краља Бела“ који столује у Требињу и травунског жупана Белоја (Βελάης), кога помиње Порфирогенит, *DAI*, 34.7–8. Нека стварна веза између њих тешко да је постојала, пошто је лик „краља Бела“ сасвим другачијег постања, али је, с обзиром на то да је Туберон познавао Порфирогенитов спис, сасвим могуће да га је управо тај податак навео да *Triballos* из приче о Белу интерпретира као Требиње.

⁶⁴ *Gesta*, I, 108.

саградили утврђење. Када су то дознали „људи града Епидаура“ који су се налазили по шумама и планинама, придружили су им се и заједно са њима подигли град на литицама изнад мора, које се на језику Епидаврана зову *laus*, те су и град назвали *Lausium*, да би касније, услед замене гласа *l* са *r* то име постало *Ragusium*. Словени су га назвали Дубровник, тј. „шумовит“.⁶⁵ Ту су Белу дошли и представници „Словенске земље“, који су га одвели у Требиње, где је свечано устоличен на краљевском престолу његових предака.⁶⁶

Очигледне сличности у обема приповестима о оснивању Дубровника, Тубероновој и „Дукљаниновој“, уз неподељено схватање да је *Летопис попа Дукљанина* аутентични средњовековни извор, који је у сваком случају претходио Туберону, биле су сасвим довољне за закључак да се прва заснива на потоњој.⁶⁷ Међутим, како је у претходном излагању показано, Туберонова верзија приче о настанку Дубровника је настала на основу података низа других, различитих извора. Сами подаци о Сараценима као освајачима Епидаура јављају се код Илије Цријевића који их је преузео из *Historia Ragusii* Јована Конверзинија, који их доноси у једном сасвим другом контексту (везују се за владавину Пипина Малог и неуспешну опсаду Цариграда),⁶⁸ а и у *Аналима* се јављају у сличном контексту,⁶⁹ коме се у *Летопису попа Дукљанина* не налазе трагови. С друге стране, опет, у *Летопису* се сараценско уништење Епидаура и бекство Епидаврана из уништеног града чак и не спомињу, већ се само говори уопштено о „приморским градовима“ и „Латинима“, али се онда, у одељку о Белу, изненада појављују „људи града Епидаура“ који силазе са брда и придружују се Белу и Римљанима. Имајући у виду да су чак и према Илији Цријевићу Словени у време уништења Епидаура били пријатељи и савезници Епидаврана,⁷⁰ Туберонови подаци о непријатељству Словена према Романима и о данку који су Романи пристали да плаћају Словенима потичу сасвим сигурно од Порфирогенита, а не од одговарајућег податка *Летописа попа Дукљанина*. На основу тога се намеће један сасвим супротан закључак – да је аутор *Летописа попа Дукљанина* заправо своју причу о оснивању Дубровника обликовао према Тубероновој.

⁶⁵ Исто, 108–110.

⁶⁶ Исто, 110.

⁶⁷ Ф. Шишић, *Летопис*, 58–60, 442–446; Т. Živković, *Constantine Porphyrogenitus*, 154; V. Rezar, *De origine*, 92–95, n. 8–9, 13; *Gesta*, II, 225–243.

⁶⁸ Анализа неких других места у његовом спису не пружа индикације да је Туберон непосредно користио Конверзинијево дело, V. Rezar, *De origine*, 146, n. 49.

⁶⁹ *Annales*, 7–8, 10–11.

⁷⁰ Д. Невенић Грабовац, *Посмртни говор*, 252.

С друге стране, за Туберонове податке о краљу Светополку такође је указано да су преузети из различитих извора, из дела хуманистичких писаца Бјонда и Бонфинија, и лако је приметити да нису нимало слични онима у *Летопису попа Дукљанина*. Према Дукљанину, наиме, Светополк је владао неколико генерација пре Бела,⁷¹ док су код Туберона они отприлике савременици, с тим што је Бело краљ „Босанског краљевства“, праунук босанског краља Радослава, неко ко је водио „давно порекло од Радагајса, готског или словенског краља“ и од кога је водио порекло потоњи краљ Бодин,⁷² док је Светополк краљ „Далматинског краљевства“ (*Dalmatiae regnum*), које је после његове смрти припало Угрима.⁷³ За њега, дакле, постоје два краљевства на источнојадранској обали – „Босанско“ и „Далматинско“, те је лако приметити да он нема идеју о јединственом јужнословенском краљевству какво познаје *Летопис попа Дукљанина* и описује управо у поглављу посвећеном краљу Светополку.⁷⁴ С обзиром на то да је Туберон своју повест о настанку Дубровника обликовао на основу више различитих извора, поставља се питање ко би од њих могао да буде његов „писац Дукљанин“, али оно за сада мора остати без одговора.⁷⁵

⁷¹ Ф. Шишић, *Летопис*, 301–309.

⁷² *Commentarii*, 88, 90, 93; V. Rezar, *De origine*, 96, 100, 114. Вреди приметити да Туберон порекло словенске краљевске куће изводи од готског вође Радагајса (+ 406), а не од остроготског краља Тотиле (541–552), као у *Летопису попа Дукљанина*, *Gesta*, I, 4–14.

⁷³ *Commentarii*, 90–91; V. Rezar, *De origine*, 104–105, n. 40, 42.

⁷⁴ *Gest.*, a I, 46–62; II, 127–164; Ф. Шишић, *Летопис*, 432–433.

⁷⁵ С обзиром на то да се *Дубровачки анали* често оцењују као „стари“, „древни“, N. Nodilo, *Prvi ljetopisci*, 92–101, поједини аутори су склони да управо у њима препознају Тубероновог „Дукљанина“, S. Вујан, *Chronique du Prêtre de Dioclée*, 13–14. На месту на коме се говори о постављању епидаурског епископа, „кога неки називају Јованом“ (*quem quidam Ioannem nominant*), за епископа новог града, у Тубероновом аутографу *Коментара* који се чува у венецијанској Библиотеци Марцијани на маргини је дописано да њега „*Анали писца Дукљанина називају Јованом*“ (*quem Docleatis auctoris annales Ioannem nominant*), што је ушло и у сва старија издања Тубероновог дела, *Commentarii*, 90; V. Rezar, *De origine*, 102–103, n. 36. У самом пак *Летопису попа Дукљанина* то име се не спомиње, па се мислило да је Туберон имао неки други, несачувани рукопис *Летописа*, Ф. Шишић, *Летопис*, 445–446; R. Katičić, *Aedificaverunt Ragusium*, 18. Иако је показано да се то место није налазило у Тубероновом првобитном тексту како целовитих *Коментара*, тако и издвојеног екскурса о историји Дубровника, V. Rezar, *De origine*, 102–103, n. 36, остаје питање ко је, када и зашто додао наведену белешку, те шта су за глосатора представљали „*Анали писца Дукљанина*“. Само по себи, Тубероново излагање о епидаурском епископу и његовој улози у оснивању новог града највише одговара Милецијевим стиховима о епидаурском архиепископу Јовану, *Annales*, 174; V. Rezar, *De origine*, 102–103, n. 33, а за истоименог епидаурског епископа зна и Илија Цријевић, Д. Невенић Грабовац, *Посмртни говор*, 252. У првобитним *Дубровачким аналима* се та личност не јавља, али зато Никола Рањина у својој редакцији

Дубровачки анали и генеза Летописа попа Дукљанина

Прича о „Дукљанину“, међутим, са Тубероном тек почиње и тек у историографским делима с почетка XVII века добија свој коначни облик. Историјско излагање првобитних *Дубровачких анала*, које сеже до оснивања града од стране краља Радослава Бела, наставља се низом легендарних прича које једва да имају икакве везе са раносредњовековним збивањима. Поред неколицине локалних дубровачких легенди, оне углавном говоре о сукобима Дубровчана, Босанаца и Арбанаса и досељавању нових становника у град из Босне и Арбаније. У њима често фигурирају „босански“ краљеви који редовно носе једно од три имена позната још из приче о оснивању Дубровника – Радослав, Стефан и Берислав.⁷⁶ Сам краљ Радослав Бело, оснивач града, удавио се у речици Уни, па је Босанско краљевство поново остало без владара и било подељено између великаша који су владали самостално у својим областима.⁷⁷ После неког времена је завладао „први краљ Стјепан (Stiepan) после утапања краља Радослава Бела“, потчинивши „три дела Босне“,⁷⁸ кога је потом наследио извесни Радослав.⁷⁹ Након њега се помињу краљ Стјепан и његова краљица Мара, који су са својом свитом посетили Дубровник.⁸⁰ Пошто они нису имали наследника, краљевством је после седамнаест година међувлашћа, завладао поново један краљ Берислав, пореклом великаш из Хрватске, који је потчинио „целу доњу Босну“ (*tutta Vosna bascia*).⁸¹ Последњи од раносредњовековних „босанских“ краљева који се спомињу у *Аналима* био је поново извесни Стјепан који је опседао Дубровник.⁸² Хронолошке одреднице тих догађаја

Анала помиње „архиепископа Јована Епидавранина“ (*arciepiscopo/arcivescovo Joanne Epidaurino*), *Annales*, 173, 175. С обзиром на то да је Рањина имао у поседу Туберонов рукопис, уп. нап. 12, као и то да су наведене маргиналне белешке дописане пре првог издања *Коментара* 1603, поставља се питање није ли управо он заслужан за наведену белешку. То би онда значило да је сам Рањина у „писцу Дукљанину“ на кога се Туберон ослањао у свом излагању препознао Милеција и његове стихове.

⁷⁶ *Annales*, 5–28.

⁷⁷ *Isto*, 4–5.

⁷⁸ *Isto*, 5–6.

⁷⁹ *Isto*, 6–8.

⁸⁰ *Isto*, 15–18.

⁸¹ *Isto*, 20.

⁸² *Isto*, 26–28.

сасвим су произвољне и, како је већ назначено, додате су накнадно.⁸³ Сами подаци потичу очито из магловите дубровачке традиције,⁸⁴ али у подацима попут оних о „првом краљу Стефану“ и његовом наследнику Радославу није тешко препознати и одблеске српске прошлости. Исто се може рећи и за причу о краљу Стефану и његовој жени краљици Мари и њиховој посети Дубровнику и даривању тамошњих светиња. Она се у свом основном облику налази на још једном месту у *Аналима* и односи се на боравак српског цара Стефана Душана и царице Јелене у Дубровнику 1350. године,⁸⁵ те је сасвим јасно да управо тај догађај лежи у историјској основи дубровачке легенде о краљу Стефану и краљици Мари (Маргарити).⁸⁶

Дубровачке анале је средином XVI века прерадио и допунио Никола Рањина (1494–1582).⁸⁷ Он додатно разрађује легенду о оснивању и почецима града, започињући своје излагање освртом на прилике у

⁸³ *Isto*, 3, n. 4; N. Nodilo, *Prvi ljetopisci*, 124. Као почетна година *Анала*, она у којој је основан Дубровник, узета је 457, што наводи на закључак да је хронологија заснована на податку цара Константина Порфирогенита из 29. поглавља списа *De administrando imperio* да је Дубровник основан пет стотина година раније, *DAI*, 29.233–235. Пошто се при томе очигледно занемарује прецизан податак који цар наводи као време настанка тих редова (6457. година од Стварања Света, тј. 948/949), а као полазиште за калкулацију се узимају последње године његове владавине (умро 959), може се закључити да се непознати редактор користио истим оним латинским преводом одговарајућег места који нешто касније цитира Рањина, у коме је прецизна хронолошка одредница изостављена, а наведено само да је од оснивања града до царевог времена прошло петсто година: *Quingenti sunt anni ad meam aetatem, ex quo Salonis profecti oppidum condidere, Annales*, 168. Т. Živković, *Constantine Porphyrogenitus*, 145–162, видео је у таквој хронологији оснивања Дубровника према *Аналима* сведочанство о постојању тобожње „кончане“ редакције Порфирогенитовог списа, уобличене пред сам крај његовог живота те стога позније и потпуније од оне сачуване у рукопису *Parisinus gr.* 2009, док је за превод који цитира Рањина мислио да га је сачинио Arpontaco Burdegalense, уп. нап. 49. Међутим, с обзиром на то да се и Мавро Орбин нешто касније позива највероватније на тај исти превод, наводећи да царско дело носи наслов *Foedera, iura ac societates imperii Romani*, M. Orbini, *Regno degli Slavi*, 181; S. Ćirković, *Izvori Mavra Orbina: addenda et corrigenda*, RZHP 43 (2011) 62, по свој прилици би се он могао приписати Ђованију Батисти Ењацију, који је први користио податке из *De administrando imperio* и на самом крају одељка посвећеног владавини Константина Порфирогенита навео како је он „оставио књигу своје сину Роману“ „in quo summam totius imperii, sociorum omnium foedera, hostium iures, rationes, consilia explicuit“, J. V. Egnatius, *De Caesaribus*, Constantinus (s. p.).

⁸⁴ N. Nodilo, *Prvi ljetopisci*, 124–128.

⁸⁵ *Annales*, 39; *Историја српског народа*, I, ур. С. Ђирковић, Београд 1981, 550 (Р. Михаљчић).

⁸⁶ F. Šišić, *O hrvatskoj kraljici Margareti*, 21–37. Чини се да је то схватао већ С. Раџи, који у својој *Историји Дубровника* из 1595. назива овог Стефана Stefano Nemagna, Principe de Bossinati, и каже како је даровао Дубровчанима велики део територије Стона, S. Razzi, *La Storia di Raugia*, Lucca 1595, 16.

⁸⁷ *Annales*, X–XII.

„Босни“ у време владавине краља Радослава, побуну његовог сина Часлава (Ciaslavo) и изгнанство краља Радослава у Риму, чему следи прича о краљу „Чаславу званом Берислав“ (Ciaslavo, Berislavo cognominato) и пастиру Тихомилу, која се након ексурса о варварским инвазијама у Јадранском мору наставља причом о сукобу краља Часлава и Тихомила са Угрима и о Часлављевој погибији, услед које је земља остала без краља.⁸⁸ Томе следи добро позната прича о доласку краља Радослава званог Бело (Radoslavo, cognominato Bello), унука прогнаног краља Радослава, из Рима, оснивању Дубровника и обнављању Босанског краљевства,⁸⁹ с тим што је према Рањини његов отац био Стефан, звани Петрислав (Stefano, et cognominato Petrislavo), док је он сам био Радослав, назван Павлимир (Radoslavo, ovvero Paulimiro cognominato), коме су Римљани наденули име Bello, јер се истицао у ратовању.⁹⁰ Рањина, међутим, даље развија причу о њему и његовим потомцима. Радослав Бело после оснивања Дубровника постаје босански владар у Требињу, где га епидаурски архиепископ Јован и требињски епископ крунишу за краља, креће у борбу против рашког жупана Тихомила који се осамосталио после погибије краља Часлава и једини није хтео да му се потчини, оснива цркву Св. Петра и Павла у Рашкој, побеђује Сремце и Угре и утврђује границу на Сави, након чега умире и бива сахрањен у Требињу. Његова жена, међутим, после седам дана рађа посмрче, сина по имену Тјешимир (Tiesimir), што значи „утешитељ народа“ (che in Latino diceva Consolatore populi). Краљевство се ипак распада, јер великаши не желе да се потчине краљици и њеном тек рођеном сину.⁹¹ Тек много година касније „Стефан, син Прешимира (Prescimir), који је био син Тјешимира, сина Радослава Бела“ постаје краљ и потчињава „три дела Босне“.⁹² Рањина очигледно има намеру да попуни хронолошку и генеалошку празнину коју остављају анонимни редактори *Дубровачких анала* између погибије краља Радослава Бела и „првог краља Стјепана после утапања краља Радослава Бела“, па уводи у причу посмрче Тјешимира и његовог сина Прешимира како би ту празнину премостио. Тог Стефана је према Рањини наследио његов незаконнито син Радослав или Леђет (Radoslavo, o verro Legiet), који је дошао из Хрватске и освојио

⁸⁸ *Isto*, 169–173.

⁸⁹ *Isto*, 173–175.

⁹⁰ *Isto*, 170. Само име „Павлимир“ (Paulimiro) Рањина је створио према Тубероновом Polimirus и у аналогiji са именом Петрислав које даје његовом оцу Стефану, а оба симболизују апостолско наслеђе Рима.

⁹¹ *Annales*, 175–176.

⁹² *Isto*, 177.

оружјем цело Босанско краљевство. Он је побио све своје рођаке, изузев Силвестра, сина свог нећека Бољеслава, који је са својом мајком побегао у Дубровник. Пошто су Радослав Леђет и његови синови умрли од куге, Босанци су позвали Силвестра да дође из Дубровника и завлада краљевством.⁹³ У томе се Рањина такође разликује од првобитних *Анала*, пошто причу о Радославу, наследнику првог краља Стефана, повезује са сасвим различитом легендом о Леђету и његовим сродницима. После Силвестра се помиње као краљ извесни Калимир (Calimiro),⁹⁴ за кога првобитни *Анали* такође не знају. Ту је потом позната прича о краљу Стефану (Stefano, o vero Svetolicio in lingua slava, Stefano o vero Stepholizio), и његовој краљици Мари (Marha),⁹⁵ па о Бериславу, великашу из Хрватске, који је искористио расуло после смрти претходног краља Стефана и освојио целу доњу Босну (tutta la Bosna bassa).⁹⁶ Рањина такође зна за велику „босанску“ опсаду Дубровника, али њу, према њему, није предводио „босански краљ Стефан“, како то стоји у првобитним *Аналима*, него „Бодин, краљ Босне и цар Бугара“ и у његово име „Стефан, бан Босне“.⁹⁷

Рањина, дакле, даје знатно опширнију и потпунију верзију ране дубровачке историје у односу на првобитне *Дубровачке анале* које допуњује. Како је већ утврђено, Рањина је после Туберонове смрти 1527. дошао у посед његове заоставштине, тако да је имао на располагању како Туберонове *Коментаре* са екскурсом о постанку и историји Дубровника, тако и Милецијеве стихове о историји града, али и Порфирогенитов спис, којима се и Туберон служио приликом састављања свог дела.⁹⁸ Нема сумње да Рањинине допуне у односу на првобитне *Дубровачке анале* у знатној мери потичу из тих дела, које редактори првобитних *Анала* нису познавали. Сам Рањина на почетку свог текста доноси целовит латински превод одломка 29. поглавља Порфирогенитовог *De administrando imperio* о оснивању Дубровника петсто година пре царевог времена, који затим користи и на одговарајућем месту у свом излагању у италијанској парафрази.⁹⁹ Исто тако, на одговарајућим местима у свом излагању он доноси и изворни текст Милецијевих стихова, тако значајних за рану дубровачку повест, који су само захваљујући томе и сачувани.¹⁰⁰ Управо

⁹³ *Isto*, 178–179.

⁹⁴ *Isto*, 180.

⁹⁵ *Isto*, 193–197.

⁹⁶ *Isto*, 199.

⁹⁷ *Isto*, 206–210.

⁹⁸ V. Rezar, *De origine*, 83–84.

⁹⁹ *Annales*, 168, 175.

¹⁰⁰ *Isto*, 174, 207–209, 211–212, 214–219, 226.

због тога што их је имао пред собом, Рањина је, као и Туберон, знао да је велику опсаду Дубровника у XI веку предузео краљ Бодин,¹⁰¹ а не извесни „краљ Стјепан“, како држе првобитни *Анали*,¹⁰² очито под утицајем усмене традиције, која је вероватно помешала краља Бодина и његовог војводу Стефана (Stephanus dux Bossinae), који се спомиње у Милецијевим стиховима.

Осим што се очигледно ослањао на поменута дела из Туберонове заоставштине, Рањинини *Анали* садрже и податке о низу других личности за које редактори првобитних *Дубровачких анала* нису знали. Рањина тако у причу о прогнаном краљу Радославу и његовом унуку Радославу Белу, оснивачу Дубровника, укључује и причу о краљу Чаславу, кога идентификује са из првобитних *Анала* познатим краљем Бериславом. У излагање првобитних *Анала* о Беловим наследницима, о којима се и није знало много шта осим имена Стефан и Радослав, преузетих из српске историје, укључује Тјешимира и Прешимира, опет само као пука имена, без одређених података. Идентификујући Радослава, наследника „првог краља Стефана“ са Леђетом, Рањина улази у једну другу легенду коју анонимни аналести нису познавали, о Силвестру, сину Бољеслава и његовом боравку у Дубровнику, која би морала бити локалног дубровачког постања. С друге стране, порекло приче о краљу Чаславу и Тихомилу представља посебно питање које захтева подробнији осврт, пошто се појављује и у тзв. „хрватској редакцији“ *Летописа попа Дукљанина* и њеном латинском еквиваленту, *Делима краљева Далмације и Хрватске* Марка Марулића с почетка XVI века.¹⁰³

¹⁰¹ *Isto*, 206–207; *Commentarii*, 93–94; V. Rezar, *De origine*, 114–118.

¹⁰² *Annales*, 26–28.

¹⁰³ Марко Марулић (1450–1524), сплитски патриције и један од најзначајнијих далматинских хуманиста, превео је 1510. године са хрватског на латински, на молбу свог суграђанина Дмина Папалића, „спис који садржи дела краљева Хрватске и Далмације“, који је нешто раније Папалић био пронашао у Крајини „међу древним списима тог народа“, како то стоји у кратком писму Марулића упућеном Папалићу на почетку текста: „Marcus Marulus Dominico Papali salutem. Comentariorum a te in Crainam nuper repertum, inter uetustissimas gentis illius scripturas Delmatico idiomate compositum, tuo rogatu Latinum feci, Croatiae Delmatiaeque regum gesta continentem“, *Regum Delmatiae atque Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi patritio Latine donata*, ed. N. Jovanović, *Colloquia Maruliana* 18 (2009) 33. Сам првобитни хрватски текст који је Папалић пронашао није сачуван, али је са њега начињен латинични препис трудом Јеролима Калетића 1546. године, који је о томе оставио следећи запис: „Gospodin Dmine Papalić najde ovoj pismo u Krajini u Marković, u jedne knjige stare, pisane hrvackim pismom, i ispisa rečeni Dmine rič po rič. A ja Jerolim Kaletić ovoj pripisah iz rečenih knjig na tisuća i pet sat i četrdeset i šest, na sedam dan otubra miseca u Omišu. Bogu hvala“, I. Mužić, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina*, Split 2011, 111. Да је у питању посебна редакција

Чаславу (Ciaslavo код Рањине, Seislauius Марулића и Seislaw „хрватске редакције“) је у тој причи додељена улога незахвалног сина краља Радослава, који је свог оца протерао из краљевства, који се назива Берислав (Бесислав) у првобитним *Дубровачким аналима*, односно Готислав код Туберона. Тихомил (Tihomil код Рањине, Tesomilus Марулића и Tehomil „хрватске редакције“) је младић који је чувао стада „босанског бана Будислава“ у Срему, али је био принуђен да побегне Чаславу пошто је убио омиљеног пса свог господара. Касније се у Часлављевој служби истакао у борби против угарског војводе Киша (Chis), „који је опустошио скоро цело Босанско краљевство“ (quasi tutto lo reame de Bosna) и у једној бици поред реке Дрине успео да га погуби, због чега га је краљ Часлав наградио дајући му руку кћерке жупана Рашке и „покрајину Хум или Дрину“. Убрзо се, међутим, удовица угарског војводе осветила краљу Чаславу тако што је поразила његову војску у Срему, а њега заробила и са два сина везаног бацила у реку Саву, док је Тихомил после смрти таста самостално завладао Рашком.¹⁰⁴ Верзија забележена код Марулића и у „хрватској редакцији“ је слична, али се ипак у неколико важних детаља разликује од Рањинине.¹⁰⁵

првог дела *Летониса попа Дукљанина* устврдио је Иван Лучић, припремајући editio princeps латинске верзије *Летониса* и Марулићевог дела у оквиру своје *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* из 1666, где је дао и поређење два текста, Lucius, *De regno*, 444–446. Лучић је поседовао и Калетићев препис „хрватске редакције“, али је њега први пут објавио тек И. Кукуљевић 1851, Ф. Шишић, *Летонис*, 156–157. Садржајно, текст Марулићевог *Regum Delmatiae atque Croatiae gesta* и „хрватске редакције“ у Калетићевом препису, изузев неколико завршних поглавља, одговара, уз одређене разлике које су тумачене стилским разлозима и преписивачким тенденцијама, тексту прва двадесет три поглавља латинске и италијанске верзије *Летониса попа Дукљанина*, *Gesta*, I, 2–94; *Regum Delmatiae*, 34–54, те Лучићевом суду у науци углавном није било приговора, Шишић, *Летонис*, 154–163; М. Анџић, *Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije (Vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina)*, *Zgodovinski časopis* 44 (1990) 521–546; N. Jovanović, *Croatian into Latin in 1510: Marko Marulić and the Cultural Translation of Regum Delmatiae atque Croatiae gesta*, *Canadian Review of Comparative Literature/Revue Canadienne de Littérature Comparée* (December 2014) 389–406.

¹⁰⁴ *Annales*, 169–173.

¹⁰⁵ Према њој је повод за Часлављев преврат било гушење побуне „бана Билика“ (bannus Bilicus), а не „неких великаша из Беле Хрватске“ (certi principii de Crovazia Alba), Радослав је протеран из „Хрватског“ (regno expulit Crovatiæque dominatur, уз тужбалицу о „nevirnim Hrvatima“), а не из „Босанског краљевства“, за место Ластва у које се пред сином склонио се не наводи да је „у пределима Албаније“ (in le parti di Albania), његовим именом је названо камено острво на коме је боравио (Petra Radoslavi, „Radosalj kami“), а не тврђава коју је на њему саградио (Radicev Grad), док је брод који га је одатле превезао у Италију пловио из Апулије „према пределима Далмације“ (partibus Dalmatiam versus, „na hrvacke strane“). Часлав није био „проклет од свог оца краља Радослава“

Прича о „прогонству босанског краља Радослава“, заснована на историјском прогонству српског краља Стефана Радослава 1234. године, била је чврсто укореењена у дубровачкој традицији и већ је била постала неизоставни део повести о оснивању Дубровника, како у првобитној верзији *Дубровачких анала*, тако и код Илије Цријевића и Туберона. Код Рањине се она јавља у тој истој улози, са свим детаљима присутним у првобитним *Аналима* и допунама у Сторанијевој редакцији, само додатно проширена легендом о Чаславу и Тихомилу, при чему је Часлав заменио у улози прогонитеља празно име Берислава/Готислава. Помен „Босне“ као попришта угарског напада у време Часлава, који се налази и код Марулића и у „хрватској редакцији“, такође припада дубровачкој традицији, јер су према Рањини Угри опустошили не Босну у правом смислу, него „цело Босанско краљевство“ (*tutto lo reame de Bosna*), што је назив за државу којом су владали Радослав и Часлав и њихови наследници и појам којим су Дубровчани означавали цео простор некадашње српске и босанске државе. Тихомил је, с друге стране, личност позната из српске историјске традиције, син Беле Уроша и тобожњи отац Стефана Немање и његове браће. Према српским родословима из позног средњег века, Тихомил (Техомил, Тџхомил, Теохомил) и његов брат Чудомил су живели у Захумљу где су подигли цркву Св. Стефана Првомученика у Дријевима, док су самог Тихомила тамо називали попом, а Чудомила епископом.¹⁰⁶ Њега са Тихомилом из

(*maledetto dal suo padre re Radoslavo*) као код Рањине, него „*proklet od Boga*“. Тихомил је, с друге стране, био „свештеников син“ (*presbyteri filius*, „*popović*“), који је живео „у пределима Паноније“ (*in Pannoniae partibus*), кнез Будислав кога је служио зове се код Марулића Удислав (*Vdislauus*) и угарски је великаш (*inter Pannonos nobilissimus*), док је за „хрватску редакцију“ само „*niki knez ali herceg na Ugrih*“, његова куја коју је Тихомил убио звала се „Палуша“ (*Pallussa, Paluša*), угарски поход на Босну није предводио војвода Киш, него исти тај Удислав (*Vdislauus princeps cum Bosnam irrumpens*, „*ovi herceg skupi vojske na Ugrih i pride u Bosnu*“), а освету над Чаславом је самим тим спровела не Кишова, него Удислављева жена (*Vdislavi uxor*, „*žena onogaj hercega*“). Према „хрватској редакцији“, Часлав је наградио Тихомила „*župom na Drini, ka se zove Drinska županija, i da mu kćer bana raškoga za ženu*“, док код Марулића тих података уопште нема. Ни у једном од та два текста нема речи о Тихомиловој каснијој судбини, *Gesta* I, 80a–94a; *Regum Delmatiae*, 50–54. Најзад, према Рањини, краљ Радослав је умро у Риму, након што се поново оженио племенитом Римљанком и са њом добио сина Стефана, званог Петрислав, који је потом добио сина Радослава, званог Павлимир, с надимком Бело, који ће касније основати Дубровник и повратити престо свог деде, *Annales*, 170, 172–173, док је према Марулићу и „хрватској редакцији“ надживео свог сина Часлава и после његове погибије се вратио, с папиним благословом, из Рима међу Хрвате и поново завладао својом земљом, *Gesta*, I, 96a; *Regum Delmatiae*, 54. Уп. и *Gesta*, II, 194–209.

¹⁰⁶ *Стари српски родослови и летописи*, прир. Љ. Стојановић, Ср. Карловци 1927, 14–15, 46.

легенде о Чаславу повезује неколико појединости – место у династији рашких великих жупана, владавина у Захумљу, помен свештеничког чина.¹⁰⁷ Нису ли и у овом случају трагови српске историјске традиције доспели до Дубровника и постали део дубровачке традиције? Све то упућује на закључак да је и легенда о Чаславу и Тихомилу,¹⁰⁸ забележена почетком XVI века код Марка Марулића и у „хрватској редакцији“ и средином истог столећа у *Дубровачким аналима* у редакцији Николе Рањине настала и била обликована у Дубровнику, али да се брзо проширила ка северу Далмације, чак и пре него што је била забележена у самом Дубровнику.¹⁰⁹ У сваком случају, подаци које садржи Рањинина редакција *Дубровачких анала* потицали су, дакле, из различитих, како писаних, тако и усмених извора, а не из једног целовитог тобоже средњовековног списка.

„Дукљанин“ Лукаревића и Орбина

На самом крају XVI века италијански доминиканац на служби у Дубровнику Серафин Раци (1531–1613) у својој *Историји Дубровника* (*Storia di Raugia*) објављеној у Луки 1595, своју повест о оснивању Дубровника у потпуности заснива на Тубероновом тексту,¹¹⁰ док се у даљем излагању ране дубровачке историје ослања на *Дубровачке анале*.¹¹¹ У исто време и Јаков Лукаревић (1551–1615) пише свој *Обимни извод из Дубровачких анала* (*Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*), објављен у Венецији 1605. године. Попут Туберона, и он у својој књизи, у низу средњовековних и хуманистичких аутора чија је дела користио као изворе, непосредно помиње „Дукљанина“ (il Docleate), „Попа Дукљанина“ (il Prete di Doclea) и „Дукљански летопис“ (Efemeridi di Doclea). При томе га посебно истиче као најподробнији извор за словенско освајање Илирика у VI веку у време краља *Оштривоја* (а не Оштроила као у *Летописцу*), али се његов опис тих догађаја, иако познаје владарске личности Свевлада, Селимира, Будимира Светопелека, Светолика и Владислава, у извесној мери разликује од онога који

¹⁰⁷ К. Лиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1952², 123; Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 298; *Gesta*, II, 198–202.

¹⁰⁸ О повезаности овог Часлава и српског кнеза Часлава из X века, уп. *Gesta*, II, 204–205.

¹⁰⁹ Мишљење да је легенда уобличена у Сплиту, *Gesta*, II, 198–199, због наведених разлога се не може одржати.

¹¹⁰ S. Razzi, *Storia di Raugia*, 7–11.

¹¹¹ *Isto*, 11 sq.

налазимо у *Летопису попа Дукљанина*.¹¹² На другом месту наводи Попа Дукљанина као једног од аутора који помињу „Стефана, краља Далмације“ (Stefano Re di Dalmazia) и његову краљицу Маргариту,¹¹³ добро познату из *Дубровачких анала*, али не и у *Летопису попа Дукљанина*. Линија словенских краљева који су им следили код њега изгледа сасвим другачије. Она почиње са Богославом (Bogoslavo), за кога се каже да је рођак Вукмира, незаконитог сина краљице Маргарите, чији се син Силвестар после његове смрти са мајком склонио у Дубровник, да би касније повратио краљевство.¹¹⁴ Иако Лукаревић не помиње ниједног Стефана, Радослава и Берислава, као ни Тјешимира и Прешимира, познате из *Дубровачких анала* и њихове Рањинине прераде, сасвим је јасно да је лик Богослава обликован према Бољеславу присутном код Рањине (итал. Voglieslavo > Bogoslavo), као што је и Лукаревићев Хвалимир (Kfalimir), син Силвестровог сина Туђемира (Tugemir),¹¹⁵ посве у вези са Рањининим Калимиром (Calimiro). Лукаревићев приказ догађаја из XI и XII века такође се у многим појединостима разликује од текста *Летописа попа Дукљанина* који се односи на тај период.¹¹⁶

Неколико година раније, у Пезару 1601. године Мавро Орбин (1563–1611), опат бенедиктинског манастира Св. Марије на Мљету, објављује своје чувено дело *Краљевство Словена (Il Regno degli Slavi)*. У том делу, замишљеном као свеобухватна историја Јужних Словена подељена на три велике целине, италијанска верзија текста који аутор приписује „Дукљанину“ (Docleate) представља другу целину која излаже историју „краљева Далмације“ (Storia de' Rè di Dalmatia) од 495. до 1161. и повезује излагање о прапочецима словенске историје са српском историјом Немањића и њихових наследника.¹¹⁷ Према недавно изнетој тези, тај текст није италијански превод једног средњовековног латинског списка, насталог, према Орбину, око 1170. године, већ оригинална Орбинова творевина, лажно представљена као превод средњовековног текста.¹¹⁸ Први део тог текста почивао би заправо на *Regum Delmatiae atque Croatiae gesta* Марка Марулића из 1510. године, које је у то време било

¹¹² G. Luccari, *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*, Venezia 1605, 2–4; *Gesta*, I, 2–66.

¹¹³ G. Luccari, *Copioso ristretto*, 5.

¹¹⁴ *Isto*, 5–7.

¹¹⁵ *Isto*, 7–9.

¹¹⁶ *Isto*, 9–26; *Gesta*, I, 124–180.

¹¹⁷ M. Orbini, *Regno degli Slavi*, 204–241; M. Орбин, *Краљевство Словена*, CLII.

¹¹⁸ S. Bujan, *Chronique du Prêtre de Dioclée*, 5–30.

добро познато и читано широм Далмације и Италије.¹¹⁹ Тај део Орбинове „историје краљева Далмације“, закључно са погибијом краља Часлава, садржајно се поклапа са одговарајућим делом Марулићевог текста.¹²⁰ Чак и знаменити предговор „писца Дукљанина“ читаоцима, у коме он објашњава како је замољен од свештеника Дукљанске цркве, старца и омладине свог града, „да преведе са словенског на латински спис о Готима, који се латински зове *Slavorum Regnum*“, неодољиво подсећа на Марулићево писмо Папалићу с почетка *Regum Delmatiae atque Croatiae gesta*, у коме он објашњава потребу да преведе текст који је Папалић пронашао са народног језика на латински.¹²¹

Међутим, исправност наведене тезе се додатно може потврдити освртом на остатак Орбинове „историје краљева Далмације“, тј. тобожњу италијанску верзију *Летописа пона Дукљанина*. Орбин следи Марулићев текст до поглавља о Радославу, Чаславу и Тихомилу.¹²² Ти подаци се, како је већ истакнуто, налазе и у Рањиној редакцији *Дубровачких анала*, па одговарајуће одељке Орбин саставља комбинујући податке из једног и из другог.¹²³ Можда га је управо чињеница да се код Марулића и Рањине

¹¹⁹ Исто, 7–10; N. Jovanović, *Rukopisi Regum Delmatiae atque Croatiae gesta*, Colloquia Maruliana 18 (2009) 9–10; I. Kurelac, *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta Marka Marulića u djelu De rebus Dalmaticis Dinka Zavorovića*, Colloquia Maruliana 20 (2011) 301–320; ista, *Počeci političke historiografije u djelu De rebus Dalmaticis Dinka Zavorovića*, Zagreb 2010 (doktorska disertacija u rukopisu), 40–57.

¹²⁰ M. Orbini, *Regno degli Slavi*, 206–215; *Regum Delmatiae*, 34–54.

¹²¹ M. Orbini, *Regno degli Slavi*, 205; *Regum Delmatiae*, 33.

¹²² M. Orbini, *Regno degli Slavi*, 206–215. У неким појединостима Орбинов текст је донекле потпунији од Марулићевог, па је могуће да га је самостално обогаћивао подацима из до тада објављених издања раносредњовековних писаца, cf. Виуан, *Chronique du Prêtre de Dioclée*, 17–18. С друге стране, показано је и да је многе податке преузео из дела Винка Прибојевића (умро после 1532), cf. G. Bergoff Brogi, *Il Priboevo e Il Regno degli Slavi di Mauro Orbini*, Ricerche slavistiche 22–23 (1975–1976) 137–154. На неким местима Орбинов текст је ближи „хрватској редакцији“ него Марулићевом латинском тексту (нпр. набрајање синова готског краља Свевлада/Свихолада, помен имена Светопелек/Свети пук, географска подела његовог краљевства, Chami di Radoslau/Radosalj kami), M. Orbini, *Regno degli Slavi*, 206, 209–212, 214; *Gesta*, I, 4a, 33a–64a, 86a, те се може закључити да је располагао или „хрватском редакцијом“, cf. *Gesta*, II, 41–42, или неким рукописом Марулићевог текста који је јој био ближи него сви данас познати рукописи. О до данас неидентификованим рукописима Марулићевог дела, cf. N. Jovanović, *Rukopisi*, 9–10.

¹²³ У његовој верзији се јављају како појединости којих нема код Рањине (да је Тихомил попов син, куја Палуша), тако и они којих има код Рањине, али не и код Марулића и у „хрватској редакцији“ (побуна у Белој Хрватској, кнез Будислав, угарски војвода Киш и његова удовица, Тихомилова самостална владавина у Рашкој), M. Orbini, *Regno degli Slavi*, 214–215.

налази иста прича о Радославу, Чаславу и Тихомилу и упутила на закључак да обојица излажу историју једне исте династије и једног истог краљевства и навела да њихова излагања повеже. Након тога он више не прати Марулићев текст, него податке из дубровачке историографије, углавном Рањинине *Дубровачке анале*,¹²⁴ повест о нападу Сарацена на Далмацију, доласку Павлимира Бела и оснивању Дубровника у потпуности преузима од Туберона,¹²⁵ док наставак приче о Павлимиру, његовој владавини и борбама у Рашкој и Срему преузима од Рањине, као и податке о Тјешимиру и Прешимиру, који код њега постаје Predemir, Prelemir.¹²⁶ Од четворице Прелимирових синова, Болеслав (Boleslavo) је свакако, као и Лукаревићев Богослав, заснован на Рањинином Болеславу, који се и код Орбина повезује са негативцем Леђетом из предања о Силвестру, који је једини избегао покољ својих рођака, у Орбиновој верзији Прелимирових потомака, и са мајком побегао у Дубровник, да би касније повратио краљевство. Силвестров син Туђемир и његов син Хвалимир су такође познати Рањини и Лукаревићу.¹²⁷

У овој анализи је показано да су ти подаци обликовани у дубровачкој традицији и историографији током дугог временског периода и да су коначан облик добили махом тек у XVI веку. Легенда о оснивању Дубровника уобличена је од елемената прикупљаних током више векова тек од стране Туберона, од кога ју је Орбин и преузео. Она је у то време добила и наставак о даљој судбини краља Бела и његовој владавини захваљујући Рањини. Традиција о прогнаном краљу Радославу је такође коначно уобличена у то

¹²⁴ Одатле преузима податке о животу прогнаног Радослава у Риму, његовој женидби Римљанком, његовом сину Петриславу (код Рањине „Стефан, звани Петрислав“) и унуку Павлимиру (код Рањине „Радослав, звани Павлимир“), кога су Римљани назвали „Бело“ зато што се истицао у ратовању (лат. bellum = „рат“), М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 215.

¹²⁵ М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 215–216; I. Kurelac, *Počeci*, 53.

¹²⁶ М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 216–219. Код Рањине су Тјешимир и Прешимир само пука имена, али Орбин око њих развија богату повест, у коју укључује и Крешимира, тобожњег млађег Тјешимировог сина, познатог из „хрватске редакције“ и Марулићевог текста, где се јавља као син Коломана, сина прогнаног краља Радослава и отац последњег хрватског краља Звонимира, *Gesta*, I, 96a; *Regum Delmatiae*, 55. Код Лукаревића се пак помиње као син хрватског краља Стефана и брат Вукмира, уз напомену да о њима аутори пишу различито, G. Luccari, *Copioso ristretto*, 15, а слични се подаци могу наћи и у каснијем поглављу Орбиновог дела посвећеног историји Хрватске, М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 394.

¹²⁷ М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 219–220. Код Орбина је Леђет представљен као син Стефана, сина Крешимира, Прелимировог брата и Болеславовог стрица, а придаје му се и жена Ловица, позната из дубровачке традиције као жена босанског бана Борића из средине XII века, G. Luccari, *Copioso ristretto*, 20.

време, пошто је добила наставак у повести о Чаславу и Тихомилу, а и прича о Леђету, Бољеславу и Силвестру се тек тада по први пут јавља. Неки од тих легендарних приказа своје стварне историјске корене имају у догађајима из српске средњовековне историје, неки у локалним дубровачким предањима, док су други несумњиво плод пуких домишљања. У своје излагање Орбин, међутим, вешто додаје и по који податак из њему познатих византијских извора, као што је смрт бугарског цара Петра 969. и византијско освајање Бугарске 971, те појава Самуила.¹²⁸

Са Владимиром, кога представља као сина једног од тројице Хвалимирових синова, Орбин ступа на поље познатих историјских догађаја XI и XII века.¹²⁹ За свој приказ историје тог периода Орбин је свакако користио одговарајуће податке из тада познатих византијских извора,¹³⁰ али недвосмислено и дубровачку традицију, те можда и неке изгубљене изворе.¹³¹ Због тога Орбинови подаци за тај период могу имати

¹²⁸ S. Vujan, *Chronique du Prêtre de Dioclée*, 19–20. У оквиру приче о смрти цара Петра 969. и византијском освајању Бугарске, Орбин доноси и из других извора непознате податке о византијском освајању Рашке, тамошњем устанку и доласку Рашке под власт краља Прелимира, који је касније умро и био сахрањен у Петровој цркви у Расу, М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 218–219. Подаци о византијској владавини у тадашњој Србији су потврђени открићем печата Јована, катепана Раса из периода 971–976, уп. П. Коматина, *Србија и Дукља у делу Јована Скилице*, ЗРВИ 49 (2012) 170–171, услед чега се и податку о доласку Рашке под власт дукљанског владара око 976. у науци од тада поклања више поверења, С. Пириватрић, *Самуилова држава. Обим и карактер*, Београд 1997, 112–113; Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600–1025)*, Београд 2002, 427–429; *Gesta*, II, 246–249.

¹²⁹ М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 220–225. О *Житију Св. Јована Владимира* као извору за повест о Владимировом животу, cf. *Gesta*, II, 262–271; П. Коматина, *Србија и Дукља*, 164, нап. 21. S. Vujan, *Chronique du Prêtre de Dioclée*, 20, мисли да је прича о Владимиру и његовој жени Косари заснована на причи Јована Скилице о Ашоту и Мирослави. Интересантно је да Лукаревић Владимира, који је према њему био син Хвалимира, погрешно назива Владислав (Vuladislavo), G. Luccari, *Copioso ristretto*, 9–10.

¹³⁰ S. Vujan, *Chronique du Prêtre de Dioclée*, 20–22, скренула је пажњу на те податке, али би темељну анализу употребе византијских извора у Орбиновом делу тек требало обавити.

¹³¹ М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 225–239; *Gesta*, I, 138–180; II, 271–310. Орбину је посебно значајан извор за тај период била дубровачка традиција о Бодиновој опсади Дубровника, уп. Т. Живковић, *Два питања из владавине краља Бодина*, ЗРВИ 42 (2005) 45–50; *Gesta*, II, 297–301. О том догађају се најстарији подаци налазе у Милецијевим стиховима, *Annales*, 207, где се помиње „Стефан, војвода Босне, за царевања краља Бодина“ (Stephanus dux Bossinae, imperatore rege Vodino), због чега се у првобитним *Дубровачким аналима* опсада приписује „краљу Стјепану од Босне“, *Annales*, 26–28, а што је Орбину очито послужило као извор за податак о „кнезу Стефану“ (Conte Stefano), коме је Бодин поверио управу у Босни. У *Аналима* се у вези с тим догађајем помиње и „Берислав од Босне“ (Berislavo de Bosna) као предак Вука Градића (Utivugo Gradiense, Vucho), за кога се каже да је био „по мајчиној линији рођак Берислава од Босне“, под којим

одређену изворну вредност, управо као што је то случај и са неким његовим подацима за српску историју XIII–XV века, који иако нису потврђени савременим изворима често нису лишени историјске основе.¹³² Најзад, колико год да је Мавро Орбин тежио да „Дукљанинов“ текст представи као посебан спис, он у томе на крају, чини се, ипак није успео, пошто излагање којим се он завршава континуирано тече и у трећој целини *Краљевства Словена*.¹³³

Како, с којом намером и у којим околностима је Иван Лучић (1604–1679) припремио латинску верзију Орбинове „историје краљева Далмације“ представљене као *Краљевство Словена* „Попа Дукљанина“ из XII века и потом приредио њено штампано издање 1666. године већ је на задовољавајући начин показано и образложено.¹³⁴ У каквој је, међутим, вези тај „Дукљанин“ са оним Тубероновим? Орбин, који је добро познавао и користио Туберонове *Коментаре*, по свој прилици је и идеју о „писцу Дукљанину“ позајмио управо из Тубероновог дела. На то

се свакако мисли на нешто раније поменутог Берислава који је заузео „целу доњу Босну“, *Annales*, 20, 27. Тај Берислав, међутим, код Туберона постаје Бранислав, брат од стрица краља Бодина, који је сахрањен у бенедиктинском манастиру на Локруму, где је још у XVI веку постојала његова надгробна плоча, *Commentarii*, 93–94; V. Rezar, *De origine*, 114–118; S. Razzi, *Storia di Raugia*, 39–40; G. Luccari, *Copioso ristretto*, 14; Ф. Шишић, *Lemonuc*, 235. Док се Рањина у свом приказу догађаја колеба између имена Берислав и Бранислав, *Annales*, 206, Орбин углавном прихвата Туберонову верзију, M. Orbini, *Regno degli Slavi*, 233–235. Међутим, како је још Јиречек, *Историја Срба I*, 139–140, упозорио, та надгробна плоча би онајпре могла припадати кнезу Браниславу који се помиње у дубровачкој грађи из 1234–1239. Сам Вук Градић, који се у истом контексту јавља и у Рањиној редакцији *Анала* (Vucso Gradiense), Бодинов великаш који је помогао Дубровчанима за време опсаде и био примљен у дубровачко грађанство, поставши, према традицији, родоначелник патрицијске породице Градића, *Annales*, 208–209, заправо је Вук Градихна, који се такође помиње у Милецијевим стиховима (... Instituit eos quidam certare Gradicna, qui in ejus custodia stabat, cognomine Vucus...), *Annales*, 209. Управо је његово име било инспирација за лик краља Градихне, према Орбину једног од Бранислављевих многих синова чија борба за престо са потомцима краља Бодина у његовом излагању испуњава прву половину XII века. Име једног другог тобожњег Бранислављевог сина, краља Грубеше, такође је било инспирисано именом једне старе дубровачке патрицијске породице, према попису који даје Рањина, *Annales*, 183. Многе догађаје из XI и XII века описао је и Јаков Лукаревић, али се његов приказ често у значајним појединостима разликује од Орбиновог, G. Luccari, *Copioso ristretto*, 10–26. На ту околност би требало обратити пажњу приликом коришћења података обојице аутора, како би се на најбољи начин сагледала изворна вредност грађе из које обојица црпе податке.

¹³² Уп. *Коментаре* уз превод његовог текста, М. Орбин, *Краљевство Словена*, 293–363.

¹³³ M. Orbini, *Regno degli Slavi*, 244 sq; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 14 сл, 294–297.

¹³⁴ S. Vujan, *Chronique du Prêtre de Dioclée*, 30–36.

упућује и једно место у Орбиновом предговору „Дукљаниновим“ тексту, где се наводи Туберонов податак да се остаци Дукље „сада виде близу Скадарског језера“.¹³⁵ Лукаревић је, с друге стране, био упознат са Орбиновим *Краљевством Словена*,¹³⁶ те свакако и његовом тврдњом да доноси италијански превод оригиналног текста *Летописа попа Дукљанина*, па би се могло закључити да је „Дукљанин“ на кога се он позива, упркос свим разликама, које су свакако последица коришћења и неких других извора, по свој прилици управо онај Орбинов.

¹³⁵ „... eo ipso accipitur lacu, qua Docleae (...) uestigia ac ruinae, marmoreaque monimenta sub aquis uisuntur“, *Commentarii*, 179; „... le cui vestigia hora si vedono presso la palude Labeate, ch'è Lago di Scutari“, М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 204.

¹³⁶ G. Luccari, *Copioso ristretto*, 24. Насупрот томе, Орбин на самом крају прве целине своје књиге упућује читаоца на Лукаревићево дело, за које „верује“ да ће се „ускоро појавити на светлости“, М. Orbini, *Regno degli Slavi*, 203.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, ed. N. Nodilo, Zagrabiae 1883.
- Chronicon Salernitanum, ed. G. H. Pertz, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores III, Hannoverae 1839, 467–561.
- Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*, edd. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Washington 1967² (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1)
- Gesta regum Sclavorum*, I–II, прир. Д. Кунчер, Т. Живковић, Београд 2009. [*Gesta regum Sclavorum*, I–II, прир. D. Kunčer, T. Živković, Beograd 2009]
- Ioannis Lucii Dalmatini De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelaedami 1666.
- Ludovici Tuberonis Dalmatae abbatis Commentarii de temporibus suis*, ed. V. Rezar, Zagreb 2001.
- Ljetopis popa Dukljanina*, прир. V. Mošin, Zagreb 1950.
- Mauro Orbini, *Il Regno degli Slavi oggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601.
- Mužić I., *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina*, Split 2011.
- Nevenić Grabovac D., *Oratio funebris humaniste Ilije Crijevića dubrovačkom pesniku Ivanu (Dživu) Gučetiću*, *Živa antika* 24 (1974) 333–364.
- Regum Delmatiae atque Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi patritio Latine donata*, ed. N. Jovanović, Colloquia Maruliana 18 (2009) 28–61.
- Rezar V., *De origine et incremento urbis Rhacusanae Ludovika Crijevića Tuberona (kritičko izdanje, prijevod, komentar)*, *Anali Dubrovnik* 51/1 (2013) 75–153.
- Theiner A., *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, I, Romae 1863.
- Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, edd. O. Perić, D. Karbić, M. Matijević Sokol, J. Ross Sweeney, Budapest–New York 2006.
- Зборник средњовековних ћириличких повеља и писамa Србије, Босне и Дубровника*, I, прир. В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, Београд 2011. [*Zbornik srednjovekovnih ćirilicikih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*, I, прир. V. Mošin, S. Ćirković, D. Sindik, Beograd 2011]
- Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968. [*Mavro Orbin, Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968]
- Мишић С., *Повеља Бељака и Радича Санковића Дубровнику, 15. април 1391*, *Стари српски архив* 7 (2008) 113–127. [*Mišić S., Povelja Beljaka i Radića Sankovića Dubrovniku, 15. april 1391*, *Stari srpski arhiv* 7 (2008) 113–127]
- Невенић Грабовац Д., *Поема Илије Цријевића De Epidauru*, *Жива антика* 20 (1970) 241–277. [*Nevenić Grabovac D., Poema Ilije Crijevića De Epidauru*, *Živa antika* 20 (1970) 241–277]
- Невенић-Грабовац Д., *Илија Ламприце Цријевић, крунисани песник. Посмртни говор својем ујаку Јунију Соркочевићу*, *Жива антика* 27 (1977) 231–262. [*Nevenić-Grabovac D., Ilija Lamprice Crijević, krunisani pesnik. Posmrtni govor svojem ujaku Juniju Sorkočeviću*, *Živa antika* 27 (1977) 231–262]
- Стари српски родослови и летописи*, прир. Љ. Стојановић, Ср. Карловци 1927. [*Stari srpski rodoslovi i letopisi*, прир. Lj. Stojanović, Sr. Karlovci 1927]
- Теодосије Хиландарац, *Живот Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, прир. Ђ. Трифуновић, Београд 1973. [*Teodosije Hilandarac, Život Svetoga Save*, изд. Ђ. Daničić, прир. Ђ. Trifunović, Beograd 1973]
- Шишић Ф., *Летопис попа Дукљанина*, Београд 1928. [*F. Šišić, Letopis popa Dukljanina*, Beograd 1928]

Литература – Secondary Works

- Ančić M., *Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije (Vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina)*, Zgodovinski časopis 44 (1990) 521–546.
- Bercoff Brogi G., *Il Priboevo e Il Regno degli Slavi di Mauro Orbini*, Ricerche slavistiche 22–23 (1975–1976) 119–154.
- Bujan S., *La Chronique du Prêtre de Dioclée – un faux document historique*, Revue des études byzantines 65 (2008) 5–38.
- Bujan S., *Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina“: povijesni falsifikat*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 43 (2011) 65–80.
- Čirković S., *Izvori Mavra Orbina: addenda et corrigenda*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 43 (2011) 57–64.
- Egnatius J. B., *De caesaribus libri III a dictatore Caesare ad Constantinum Palaeologum, hinc a Carolo Magno ad Maximilianum Caesarem*, Venetiis 1516.
- Jovanović N., *Croatian into Latin in 1510: Marko Marulić and the Cultural Translation of Regum Delmatiae atque Croatiae gesta*, Canadian Review of Comparative Literature/Revue Canadienne de Littérature Comparée (December 2014) 389–410.
- Jovanović N., *Rukopisi Regum Delmatiae atque Croatiae gesta*, Colloquia Maruliana 18 (2009) 5–24.
- Katičić R., *Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo*, Starohrvatska prosvjeta 18 (1988) 5–38.
- Kunčević L., *The Oldest Foundation Myth of Ragusa: The Epidaurian Tradition*, Annual of Medieval Studies at CEU 10 (2004) 21–31.
- Kurelac I., *Počeci političke historiografije u djelu De rebus Dalmaticis Dinka Zavorovića*, Zagreb 2010 (doktorska disertacija u rukopisu)
- Kurelac I., *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta Marka Marulića u djelu De rebus Dalmaticis Dinka Zavorovića*, Colloquia Maruliana 20 (2011) 301–322.
- Kurelac M., *Nepoznati rukopis 'Ljetopisa popa Dukljanina'*, Historijski zbornik 21–22 (1968–1969) 651–653.
- Luccari G., *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*, Venezia 1605.
- Nodilo N., *Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka*, Rad JAZU 65 (1883) 92–128.
- Peričić E., *Sclavorum regnum Grgura Barskog*, Bar 1998.
- Razzi S., *La Storia di Raugia*, Lucca 1595.
- Seferović R., *Razočarani notar: iz kasnog dubrovačkog prijepisa djela Historia Ragusii Giovannija Conversinija*, Anali Dubrovnik 55/1 (2017) 131–170.
- Šišić F., *O hrvatskoj kraljici Margareti*, Dubrovnik 1930.
- Weinberg J., *Chronology and Hebraism in the World of Joseph Scaliger: The Case of Arnaud de Pontac (Arnaldus Pontacus)*, For the Sake of Learning. Essays in Honor of Anthony Grafton I, edd. A. Blair, A.-S. Goeing, Leiden–Boston 2016, 39–54.
- Živković T., *Constantine Porphyrogenitus and the Ragusan authors before 1611*, Istorijski časopis 53 (2006) 145–164.
- Živković T., Kunčer D., *Roger – the forgotten archbishop of Bar*, Istorijski časopis 56 (2008) 191–209.
- Živković T., *On the foundation of Ragusa: the tradition vs. facts*, Istorijski časopis 54 (2007) 9–25.
- Бубало Ђ., *Српска земља и Поморска у доба владавине Немањића*, I, *Од Сабора у Расу до Сабора у Дежеву*, Београд 2016. [Bubalo Ђ., *Srpska zemlja i Pomorska u doba vladavine Nemanjića*, I, *Od Sabora u Rasu do Sabora u Deževu*, Beograd 2016].

Живковић Т., *Два питања из владавине краља Бодина*, Зборник радова Византолошког института 42 (2005) 45–59. [Živković T., *Dva pitanja iz vladavine kralja Bodina*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 42 (2005) 45–59]

Живковић Т., *Јужни Словени под византијском влашћу (600–1025)*, Београд 2002. [Živković T., *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću (600–1025)*, Beograd 2002]

Живковић Т., *Легенда о Павлимиру Белу*, Историјски часопис 50 (2003) 9–32. [Živković T., *Legenda o Pavlimiru Belu*, Istorijski časopis 50 (2003) 9–32]

Историја српског народа, I, ур. С. Ђирковић, Београд 1981. [*Istorija srpskog naroda*, I, ur. S. Ćirković, Beograd 1981]

Лиречек К., *Историја Срба*, I, Београд 1952². [Jireček K., *Istorija Srba*, I, Beograd 1952²]

Коматина И., *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016. [Komatina I., *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Beograd 2016]

Коматина П., *Србија и Дукља у делу Јована Скилице*, Зборник радова Византолошког института 49 (2012) 159–186. [Komatina P., *Srbija i Duklja u delu Jovana Skilice*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 49 (2012) 159–186]

Пириватрић С., *Самуилова држава. Обим и карактер*, Београд 1997. [Privatirić S., *Samuilova država. Obim i karakter*, Beograd 1997]

Predrag Komatina

**QUIS ERGO PRESBYTER DIOCLEAS?
EARLY RAGUSAN HISTORIOGRAPHY
AND THE *CHRONICLE OF THE PRIEST OF DIOCLEA***

Summary

In the light of the new interpretation that the so-called *Chronicle of the Priest of Dioclea* is a product of humanist historiography, rather than an authentic medieval source, the origin of its data is examined through the works of Ragusan humanist historiography. Ludovicus Cerva Tubero has a lengthy excursion in his *Commentarii de temporibus suis*, in which he recounts the history of Ragusa since the founding of the city. This excursion was shortly afterwards extracted into a special work entitled *De origine et incremento urbis Rhacusanae*. In the first part of this excursion he deals with the origin of the city of Ragusa, stating at the outset that in this presentation he relies mainly on the “author Diocleas”, who “described the deeds of the Slavs and the demise of Epidaurus and the origin of the city of Ragusa”. An analysis of the development of the tradition of the origin of Ragusa from the early Middle Ages to the time of Tubero leads to the conclusion that he composed his story on the founding of the city on the basis of several different sources and tradition that gradually developed over the centuries, and not on the basis of the account of the *Chronicle of the Priest of Dioclea*, from which he differs significantly in some important details.

The issue of the “Diocleas” only begins with Tubero, so it is necessary to pay attention to the further development of Ragusan historiography during the 16th century, through the *Annales Ragusini*, especially those edited by Nicola Ragnina in the mid-16th century, which include many new data originating from the Ragusan tradition. At the end of the 16th and the beginning of the 17th century, Serafino Razzi and Giacomo Luccari rely on Tubero and the *Annales*, while the latter also includes in his work the information from other authors, humanist as well as medieval. Finally, Mauro Orbin publishes the *Chronicle of the Priest of Dioclea* in supposed Italian translation, the first part of which is actually a reworking of *Regum Delmatiae atque Croatiae gesta* by Marco Maruli; the story of the founding of Ragusa was taken from Tubero, and the second part is based on the data present in the *Annales* of Nicola Ragnina, the data of Byzantine sources, the Ragusan tradition and some lost sources. Orbin took the idea of a “Diocleas” directly from Tubero, while the “Diocleas” referred to by Luccari was the one from Orbin’s work.

Чланак примљен: 25. 05. 2020.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 04. 08. 2020.